

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Մտեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

354(97925)

Z-20

ՀՈՐՈՑԱՆԻ ԽՈՐՀՐԳԵՐՆ ՍՈՑԻԱԼԻՍՏ. ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ

Պոլիտարճեք բոլոր յեղիցնեի, միացե՛ք.

354(47.925)

Հ-20

ՍԱՔՈ ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄՅԱՆ

= ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ =
ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ
ՁԵԿՈՒՑՈՒՄԸ

ԱՆԴՐԿՈՎԿԱՍԻ ԿԵՆՏՐՈՐԾԿՈՍԻ
Յ-ՐԴ ԳՈՒՄԱՐՄԱՆ 2-ՐԴ ՆՍՏԱՇՐՋԱՆՈՒՄ.

ՊԵՏԱԿՑՆԻ ՀՐԱՅԱՐՁԱՅՈՒԹՅՈՒՆ

ՅԵՐԵՎԱՆ, - 1926

1 MAR 2010
231

ՀԱՅՍՏԱՆԻ ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՄՈՅԻԱԼԻՍՏ. ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ
Պրոլետարներ բոլոր յերկրների, միացե՛ք.

ՍԱՔՈ ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄՅԱՆ

354(47:925)
2-20

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ԶԵԿՈՒՑՈՒՄԸ

13817

ԱՆԴՐԿՈՎԿԱՍԻ ԿԵՆՏՐՈՐԾԿՈՄԻ Յ-ՐԴ ԳՈՒՄԱՐՄԱՆ
2-ՐԴ ՆՍՏԱՇՐՋԱՆՈՒՄ.

ՊԵՏՍԿԱՆ ՀՐԾՏՈՐՍԿԶՈՒԹՅՈՒՆ

ՅԵՐԵՎԱՆ—1926

Ընկերներ, ընդամենը յերկու ամիս առաջ Հայաստանի քանվորներն ու գյուղացիներն իրենց սոցիալիստական հայրենիքի խորհրդայնացման տարեգարձի առթիվ իրենց աշխատանքի յեզրակացութիւնն եյին հանում և զծում այն հիմնական ուղիները, վորոնցով պետք է առաջնորդվեն այսուհետև: Այսօր առաջին անգամ Հայաստանի կառավարութիւնը հաշիվ է ներկայացնում Անդրկովկասի աշխատավորութեանը: Այսօր Անդրկովկասի աշխատավորութիւնն իրավունք ունի նրա առաջ գնելու մեր աշխատանքի եյութիւնն ընդգրկող մի շարք կարգինալ, կարևոր հարցեր, և Հայաստանի կառավարութիւնը պարտավոր է նրանց տալ ամենաճշգրիտ և ուղիղ պատասխան: Այդ հարցերը դառնում են գլխավորապես հետևյալ կետերի շուրջը:

Նախ, ստեղծվում է արդյոք Հայաստանում պրոլետարական պետութեան նոր, իսկական խորհրդային տիպը, վորն իրեն նպատակ է դրել սոցիալիզմ կառուցել: Յերկրորդ, արդյոք և ի՞նչ ուղղութեամբ է աճում Հայաստանի տնտեսութիւնը. և յերրորդ, ի՞նչ է արել և ի՞նչ է անում Հայաստանի կառավարութիւնն այն կուլտուրական հեղափոխութեան համար, վորը միաժամանակ ամեն մի սոցիալիստական զարգացման նախապայմանն է հանդիսանում, դրա հետ միասին նաև այդ շինարարութեան ամենակարող գէնքը:

Ահա այն յերեք ամենահիմնական հարցերը, վորոնց այսօր Հայաստանի կառավարութիւնը ձեր առաջ պետք է պատասխան տա:

Հայաստանի կառավարութիւնն ամենից առաջ ուշադրու-
թիւն ե դարձնում սոցիալիստական, տնտեսական և ազգային
բնույթի այն առանձնահատկութիւնների վրա, վորոնց նա ստիպ-
ված ե իր աշխատանքի ժամանակ հաշվի առնել: Մենք այստեղ ի-
րօք կառուցում ենք նոր տիպի պետութիւն, միայն սոցիալական
կարգերի վորոշ առանձնահատկութիւններով և ազգային մո-
մենտների հատուկ նկատառումով: Մի կարծեք, վոր այդ ա-
ռանձնահատկութիւնները հաշվի չեն առնվում: Առանց հաշվի
առնելու սոցիալական տարբեր դասակարգերի փոխհարաբերու-
թիւնները, հասկանալի յե, վոր դժվար ե և անհարին առաջ
տանել ճշմարիտ պետական շինարարութիւն:

Հայաստանը գերազանցօրեն, կարելի յե ասել, նույնիսկ
բացառապես գյուղացիական մի յերկիր ե: Այս յերկրում պրո-
լետարիատը կազմում ե բնակչութիւն մի փոքրիկ շերտը միայն. թե
այդ հայտնի յե ամենքին և պարզ ե թուուցիկ հայացքից իսկ: Թե
վոր աստիճանի բարակ շերտ ե կազմում այստեղ պրոլետարիատը,
այդ ապացուցում են մեր արհեստակցական միութիւնները
թվերը, ինչպես և մեր ձեռնարկութիւնների ու հիմնարկու-
թիւնների մեջ աշխատող բանվորական ուժերի քանակը՝ ըստ
աշխատանքի կատեգորիաների և արհմիութենական խմբակների:
Թվերի վերլուծումը մեզ բերում ե այն յեզրակացութիւն, վոր
մեր վարձու ուժերի, պրոլետարիատի աչքի ընկնող մասը կազ-
մում են խորհրդային ծառայողների խմբակները, — մեր ձեռնար-
կութիւններում և հիմնարկութիւններում աշխատող 24 հազա-
րից ավելի քան 12 հազարը: Արդյունաբերական բանվորների
խսկական տոկոսը հասնում ե մո 50-ի և դեռ 50% -ից ել միքիչ
պակաս. մեր ձեռնարկութիւններում աշխատում են ընդամենը
11 հազար արդյունաբերական բանվոր: Մի աչքի ընկնող
շերտ ել կազմում են մեր գյուղական բարակները, մոտ
7—9 հազար: Դուք պարզ տեսնում եք, վոր պրոլետարա-
կան տարրը կազմում ե բնակչութիւն մի շատ աննշան, բա-
րակ շերտը: Այստեղ պետք ե հենց միանգամից ճիշտ հեռանկար-
ներ ունենալ և ուղիղ ղնել այն հիմնական խմբերի փոխհա-
րաբերութիւն խնդիրը, վորոնք յուրաքանչյուր խորհրդային

պետութիւն բազան են կազմում: Մեզ մոտ ել սոցիալիստական
իրավակարգը հիմնված ե յերկու դասակարգերի՝ պրոլետարիա-
տի և գյուղացիութիւնի աշխատակցութիւնի վրա: Մեզ մոտ,
վորոշ չափ, աշխատակցութիւն ե կանչվում նաև նեպմանը. բայց
այստեղ նեպմանի դերը վոչ մի դեպքում չպետք ե չափազանցել.
դուք Հայաստանի կառավարութիւն տնտեսական գործունեյու-
թիւն տեսութիւնից կտեսնեք, թե վոր աստիճան փոքր և
աննշան դեր ե կատարում նա մեզ մոտ, Հայաստանում, գոնե
առայժմ:

Մինչդեռ կա մի շերտ, վոր ունի իր պատմութիւնը, ու
թե քաղաքականապես, թե հասարակականապես ալտիվ ե, և
վորին ստիպված պիտի լինենք հաշվի առնել սոցիալիստական
շինարարութիւնի ժամանակ: Ինտելլիգենցիան ե այդ մի շերտը,
վոր կարելի յե բաժանել յերեք յենթաշերտերի: Ամենից ա-
ռաջ վերցնենք բարձրորակ յենթաշերտը:

Իմ հաշվետու զեկուցման մեջ յես անհրաժեշտ եմ գտնում
նշել, վոր նա, այդ վորակյալ ինտելլիգենցիան, մեր կենտրո-
նական, կուլտուրական և տնտեսական որդաններում գործում
ե և աշխատակցում Հայաստանի պրոլետարիատին և գյուղա-
ցիութիւնը ընդհանրապես և ամբողջութեամբ, վոչ թե վախից
դրդված, այլ խղճմտանքով: Յես պետք ե նշեմ նույնպես, վոր
այն սկզբնական սաբոտաժը, վոր կարելի յեր նախատեսել
Հայաստանի խորհրդայնացման առաջին որերին, ներկայումս
գոյութիւն չունի, վոր յերկրի տնտեսական վերածնման և
վերականգնման գործը, վորին նվիրված են բնակչութիւն յեր-
կու հիմնական դասակարգերի բոլոր ուժերը, հարազատ ե դառ-
նում նաև այդ ինտելլիգենցիայի համար:

Այս շերտից հետո գալիս ե գյուղացիական վորակյալ ին-
տելլիգենցիայի հսկայական մասը: Մենք գյուղում ունենք ար-
դեն խորհրդային գյուղատնտես, ունենք խորհրդային բժիշկ,
ուսուցիչն ել ձգտում ե աշխատակցել խորհրդային իշխանու-
թիւնը, աշխատում ե բարեխղճօրեն, հրաժարվելով իր նախկին
քաղաքական և հասարակական մոլորութիւններէ:

Բայց ամենակարևորը նոր ծնվող յերիտասարդ ինտելլիգեն-

ցիան ե, գյուղական նոր ինտելիգենցիան, վորի գլխավոր կազմը մատակարարում է կոմյերիտմիությունը, և վորը թե հասարակականապես և թե քաղաքականապես դաստիարակվում է մեր ստորին խորհրդային, կոոպերատիվ ապարատներում և գյուղական խորհրդային-հասարակական օրգաններում: Այդ շերտն ավելի ակտիվ է և բավարար չափով հայտնաբերում է իրեն մեր գյուղում՝ ցուցաբերելով իր ամենակտիվ մասնակցությունը գյուղի մեր բոլոր հասարակական աշխատանքներին և նպաստելով նրա ծավալմանը: Հենց այդ խափն է կազմում գլխավոր մասն այն անկուսակցական ակտիվի, վորը խմբվում է մեր խորհուրդների շուրջը և վորը մեր բոլոր կամպանիաներին ամենակտիվ մասնակցություն է ցույց տալիս:

Ընկերներ, ներկայումս, գյուղական հիմնական մասսաները կազմակերպված են մեր խորհուրդներում, խորհրդային ստորին ապարատում: Նախքան խորհրդային ապարատի կազմին անցնելը, թույլ ավելք մի յերկու խոսքով կանգ առնել մեր գյուղացիության քաղաքական արամադրությունների վրա:

Ներկայումս գյուղացիությունը լծվել է սոցիալիստական աշխատանքի, իր տնտեսության բարձրացման գործին, ոգտրվելով այն բարիքներից, վորը նրան բերեց Հայաստանի խորհրդայնացումը: Գյուղական հիմնական մասսան յերեսը դարձրել է դեպի խորհրդային իշխանությունը և թիկունքը՝ դեպի նախկին քաղաքական կուսակցությունները, վորոնք մի ժամանակ հավակնություն ունեյին իրենց ամբողջ հայ ազգի ներկայացուցիչ համարելու: Այժմ յուրաքանչյուր մարդ կհամոզվի սրանում, յեթե լինի մեր գյուղում: Գյուղացիության դժգոհությունը ցույց տվող հիմնական նշանները հենց այդ կարծիքի ոգտին են խոսում: Վերջրեք քրեական բանդիտիզմը, վերջին տարիներում մենք չենք ունեցել բանդիտիզմը՝ ծնված մեր յերկրում. մեզ մոտ բանդիտիզմն ոտարագգի, արտասահմանյան ծագում ունի: Ժամանակ առ ժամանակ մենք ականատես ենք լինում կամ թրջական բանդիտների հարձակումներին, կամ քրդական. մեզ հաջողվում է այս հարձակումներն իսկույն լիկվիդացիայի յենթարկել, և բանդիտները նորից վերադառ-

նում են իրենց յերկրը: Մեր յերկրի ներսում այդ բանը նկատելի չէ, մենք մեր յերկրում առաջացած բանդիտիզմ չունենք:

Յերկրորդ մոմենտը, վորը կարող եր ցույց տալ մեր գյուղացիության քաղաքական դժգոհությունը, դա հակա-խորհրդային կուսակցությունների աճումը պիտի լիներ մեզ մոտ: Այդ տեսակետից վորոշակի պետք է ասել, վոր մեր հակա-խորհրդային կուսակցությունները չեն ել փորձում ընդհուպ մոտենալ գյուղացիությանը՝ նրան խորհրդային իշխանության հետ կովեցնելու նպատակով: Յես կարծում եմ, վոր այդ բանը տեղի չի ունենում վոչ թե նրա համար, վոր նրանք այդ չեն ցանկանում, այլ վորովհետև նրանք չեն համարձակվում գյուղական մասսաներին, չքավոր և միջակ շերտերին մոտենալ վորոշակի հակա-խորհրդային պրոպագանդայով: Մյուս կողմից, մինչև հիմա յեղ շարունակվում է մնացորդների քայքայումը, վորի ամենալավ ապացույցի ականատեսը յեղանք մենք յերկու տարի առաջ: Այդ պրոցեսսը մինչև այժմ ել գոյություն ունի գյուղացիության և ինտելիգենցիայի մեջ, դա ավելի և ավելի յոր է թափանցում հակա-խորհրդային կուսակցությունների շարքերը:

Յերրորդ մոմենտը, վորի ժամանակ գյուղացիությունն առիթ ուներ ցուցաբերելու իր քաղաքական դժգոհությունը, գյուղատնտեսական հարկն է: Յեթե գյուղատնտեսական հարկի խնդիրն անցյալ տարի, կարծես թե, խորհրդային իշխանության և գյուղացիության մեջ դժգոհություն առաջ բերեց, ապա մենք պետք է ասենք, վոր այս տարի նա այնքան թեթե է, վոր գյուղացիները չեն ել շտապում մտցնել այն, մտածելով, վոր միշտ ել կարող են մտցնել թե հարկը և թե նրա վրա յեկած տուգանքը: Յեթե հետևենք գյուղատնտեսական հարկի ամբողջ պատմությանն այս հինգ տարվա ընթացքում, ապա կնկատենք հետևյալ հիմնական մոմենտները.— ժամանակի ընթացքում, տարեցտարի, գյուղացիության վրա դրվող հարկը թեթևացվում է, և նրա նշանակությունը մյուս հարկերի շարքում պակասում է: Յեթե 1922 թվին ուղղակի

հարկեր ստացվել են 159,000 ռ., անուղղակի հարկեր՝ 138.000 ռ., գյուղմիրասհարկ՝ 715,000 փուլ ցորեն, յեթե 1922 թվին գյուղացիութայն վրա դրված հարկը յերկու անգամ ավելի յե մյուս տիպի բոլոր հարկերից, յեթե նույնը կրկնվում է 1923 թվին ել, ապա 1924 թվին գյուղատնտեսական հարկը պակաս է ուղղակի և անուղղակի հարկերի գումարից՝ գերազանցելով նրանց յուրաքանչյուրին՝ առանձին վերցրած: 1925—1926 թվի գյուղատնտեսական հարկը պակաս է այդ յերկու տիպի հարկերից առանձին-առանձին վերցրած: Յեթե վերցնենք ուրիշ թվեր, մեր գյուղական տնտեսութայն ընդհանուր արդյունքի գումարից հանած տոկոսային թիվը, ապա կտեսնենք, վոր պատերազմից առաջ, 1912 թվին այդ թիվը կազմում էր 4,73%, 1923 թվին միայն 4%, իսկ 1924-ին 35,%, 1925-ին ընդամենը 2,18%: Ուրիշ խոսքով, գյուղատնտեսական հարկը, մինչ-պատերազմյանի համեմատությամբ, յերկու անգամ պակասել է և դառնում է մեր պետական մուտքերի և հարկերի սիստեմի մեջ այնպիսի աննշան մի մեծություն, վոր, հավանորեն, հետևյալ տարվանից, ամբողջ գյուղատնտեսական հարկը տեղերի տնորինությանը կանցնի:

Ինչ վերաբերում է այն բանին, թե ինչպես են այս տարի գյուղացիները մտցնում գյուղատնտեսական հարկը, յես պետք է ասեմ, վոր մտցրած է բյուջեյով նախատեսված գումարի 68%-ը, իսկ անցյալ տարի մտցրած է յեղել 86%: Յեվ հարկային քաղաքականություն գծով, գյուղացիութայն տրամադրությունը վոչ մի վատ բան նախադուշակել չի տալիս. խորհրդային իշխանության և գյուղացիութայն միջև տարաձայնություն ցույց տվող վոչ մի նախանշան չկա: Կա մի հանգամանք միայն, վորը կարող է խորհրդային իշխանությունն ու նրա քաղաքականությունը ընդհարման հասցնել գյուղացիութայն հետ. գների քաղաքականությունն է այդ: Բայց թույլ տվեք, ընկերներ, այդ խնդրին դառնալ այն ժամանակ, յերբ յես կզեկուցեմ միտքերսերի (заготовки) մասին, իսկ այժմ յես կսահմանափակվեմ ընդգծելով մի հանգամանք, այն, վոր այս տարի այդ հողի վրա խորհրդային իշխանությունն

ու գյուղը խոշոր տարաձայնություններ չունեն: Այսպիսով գյուղի քաղաքական տրամադրությունն ամբողջությամբ այս վերջին տարում, ինչպես և վերջին 4 տարիների ընթացքում անկասկած և կատարելապես յեղել է խորհրդային իշխանության կողմը:

Պետութայն նոր տիպն ամենից առաջ և ամենից շուտ պահանջում է, վորպեսզի խորհուրդները լինեն իրոք մասսայական որգաններ, վորպեսզի խորհուրդներում իրոք հանդես գա աշխատավոր բնակչութայն խոշոր մեծամասնության կամքն ու ցանկությունը: Այս տեսակետից, իհարկե, մեզ համար հետաքրքիր է և անհրաժեշտ դիտել, թե ինչ է կատարվում մեր ստորին ապպարատի ներքևի ողակներում, վորոնք անմիջականորեն շփումն են ունենում մեր գյուղի հետ, այսինքն, մեր գյուղխորհուրդներում և շրջգործկոմիներում. իրոք մեր գյուղացիությունն է հանդիսանում գրության տերը, իրոք գյուղական մասսաները կազմակերպված են, և իրոք գյուղական մասսաներն ակտիվ աշխատանք են տանում:

Այստեղ անհրաժեշտ է միջին ավելի մանրամասն կանգ առնել թվերի վրա, և ինչքան էլ վոր այդ ձանձրալի յե, թափանցել և մտքով խորասուզվել այն թվերի մեջ, վոր յես հիմա կհայտարարեմ:

Հայաստանում հազարից քիչ ավելի գյուղ կա, իսկ գյուղխորհուրդներ՝ ընդամենը 791, շրջգործկոմիներ՝ 36, գավգործկոմիներ՝ 9: Խորհուրդների անդամների ընդհանուր թիվը 13,776 է, վորի բացարձակ մեծամասնությունը կազմում է արական սեռը, և միայն 6,6%-ն է բաղկացած կանանցից:

Այս մի բաց է այն տեսակետից, վոր մեր խորհուրդները դեռ չեն կարողացել իրենց ստորին ապպարատներում ակտիվ աշխատանքի մեջ քաշել բավարար բանակությամբ կանայք: Կազմի տեսակետից հատկապես ավելի զգուշ պետք է վերաբերվել դեպի ազգային մոմենտը: Ազգային մոմենտը հանդիսանում է մեզ մոտ այն առանձնահատկությունը, վորի մասին յես խոսեցի իմ զեկուցման սկզբում: Մեր ստորին խորհրդային ապպարատի կազմի մեջ այդ ազգային մոմենտը հատկա-

պէս ավելի ուժգնութեամբ պետք է ընդգծվի: Բայց այդ ազգային մոմենտն ունի իր տարբերութիւնները: Ամենից առաջ ու ամենից շուտ, մեր աշխատանքի ժամանակ մենք պետք է վոչնչացնելինք վերկառուսական շովինիզմի բոլոր այն հետքերը, վոր նկատելի էյին մեր բոլոր հիմնարկութիւններում: Հարկավոր էր բոլոր մեր հիմնարկութիւններում խիստ միջոցների դիմել, վորպէսզի կարելի լիներ բոլոր անկյուններից վերջնականապէս վնդել ուսացման քաղաքականութեան բոլոր հետքերը, վորը ցարական կառավարութիւնն այնպէս յեռանդով վարում էր մեզ մոտ՝ իբրև ամենահեռավոր ծայրագավառում: Պետք է ասել, վոր չնայած այն հանգամանքին, վոր բոլոր այդ հիմնարկութիւններում ծառայողներին հսկայական մեծամասնութիւնը հայեր էյին, բայց և այնպէս, ազգայնացման քաղաքականութիւնն ստիպված էյինք անցկացնել մեծ դժվարութիւններով և միշտ ել հանդիպում էյինք դիմադրութեան: Վորպէսզի գործավարութիւնը հայերենի փոխվի, անհրաժեշտ յեղան մի շարք տարիների համառ աշխատանք և ամենաուշագիւր վերաբերմունք, վորպէսզի, մյուս կողմից, այդ հիմնարկութիւններում հարկ յեղած տեղը արվի Հայաստանի ազգային փոքրամասնութիւնների լեզուներին, վորպէսզի կարգավորվի ուղիղ կիրառումն այն հիմնական սկզբունքների, վորոնք հիշված են մեր հիմնարկութիւնների ազգայնացման դեկրետի մեջ, դրա համար մենք այժմ ել ստիպված ենք մեծ ջանք ու յեռանդ գործադրել: Շատ մոտիկ անցյալում մեր կարևոր հիմնարկութիւններից մեկի մեջ ստիպված յեղանք հատուկ հանձնաժողով նշանակել հետազոտութեան համար, քանի վոր այդ հիմնարկութիւնը բնակչութեան հիմնական մասայի հետ ունեցած փոխհարաբերութեան ժամանակ գործ էր ածում ուսաց լեզուն: Յես խոսում եմ մեր փոստային վարչութեան մասին, վորը մինչև ամենավերջին ժամանակներս իր ծանուցագրերն ուղարկում էր ուսաց լեզվով: Նույն բանը տեղի յեր ունենում նաև Պետապում, վորը, ճիշտ է, վաղուց չէ, ինչ առաջ է յեկել, բայց և այնպէս, վորոշ ձգտում ուներ խոսել ժողովրդի հիմնական մասայի հետ ուսաց լեզվով և

գրագրութիւնների մեջ պահպանել այդ լեզուն: Հավանական է, վորոշ տեղեր դեռ շարունակվում են այդ աննորմալ հարաբերութիւնները և հավանաբար դեռ ամեն ինչ արված չէ, մինչդեռ այդ հարկավոր է անել ամենայնոհմ և ամենահամառ միջոցներով:

Սրա հետ միասին մենք պետք է հաշվի առնենք նաև այն հանգամանքը, վոր ամբողջ ազգաբնակչութեան 85—86% կազմող հայերի կողքին գտնվում են մի շարք ազգային փոքրամասնութիւններ՝ թուրքեր—9,8%, ուսաներ—21/4%, ասորիներ, յեզիդիներ և հույներ: Նրանց վերաբերմամբ խորհրդային իշխանութիւնը չի կարող փոխել իր քաղաքականութիւնը և պետք է ազատ շփում պահպանէ նրանց հետ այն լեզվով, վորով նրանք խոսում են, և վորը նրանց համար հասկանալի յէ: Մենք պետք է խոստովանվենք, վոր թեև այդ ուղղութեամբ մենք աչքի ընկնող բայլեր արել ենք, բայց դա դեռ շատ հեռու յէ բավարար լինելուց: Մեր խորհրդային իշխանութեան հիմնական որդանների ազգային կազմի վերաբերյալ թվերըն ասում են, վոր խորհրդային ստորին ապարատում յուրաքանչյուր ազգութեան մասնակցութեան տոկոսը միանգամայն և ամբողջութեամբ համապատասխանում է տոկոսին. այսպէս, գյուղխորհուրդներում հայերը 20% ու պակաս են հայ բնակչութեան թվի համեմատութեամբ, շրջգործկոմներում կազմում են 84% ուսաները՝ 2,5% գյուղխորհուրդներում և 2,43% շրջգործկոմներում: Թուրքերն ունեն 11% գյուղխորհուրդներում և 10,9% շրջգործկոմներում: Թուրքերն ունեն զավգործկոմում ընդամենը 5%, ուսաները 2—1,8%: Վերջին հանգամանքը բացատրվում է նրանով, վոր թուրք բնակչութիւնը կուլտուրապէս ավելի հետամնաց է և գավառական մասշտաբով բավարար քանակութեամբ աշխատավորներ չի կարողանում առաջ քաշել: Ինչ վերաբերում է մյուս սակավաթիվ ազգութիւններին, ապա նրանց վերաբերյալ կարելի յէ ասել հետևյալը. ասորիները, յեզիդիներն ու հույները ներկայացված են ստորին ապարատներում բավարար քանակութեամբ, վոր համապատասխանում է նրանց տոկոսային հարաբերութեանը:

Սոցիալական կազմի վերաբերյալ թվերը, վոր հիմա յես կհայտարարեմ, պետք է ընդունել մեծ վերապահությամբ, քանի վոր այդ տեղեկությունները քաղված են անկետաներից, իսկ անկետաները շատ հաճախ լցվում են պատահական յեղանակով և առանց մտածելու: Մենք ունենք չքավորության 52⁰/₀, մի թիվ, վորն, իհարկե, չափազանցված է: Ընդհանուր առմամբ պետք է ասել, վոր մեր խորհուրդներն իրենց սոցիալական մասով միջակային բնավորություն են կրում. մեծ մասնակցություն են ցույց տալիս չքավորները, շատ աննշան մասնակցություն՝ ունեւորներն ու կուլակները—2⁰/₀, 4⁰/₀ ել բատրակները: Կրկնում եմ, վոր այս տվյալները պետք է ընդունել վորոշ վերապահությամբ: Այս թվերը ցույց են տալիս, վոր, համեմայն դեպս, իբր ընդհանուր յերևույթ, մեր խորհուրդներում կուլակային տարրերի ձնշման համար հող գոյություն չունի, և վոր մեր խորհուրդների սոցիալական կազմն ամբողջությամբ համապատասխանում է մեր գյուղի ընդհանուր դասակարգային շերտավորմանը:

Այս հաշվետու ժամանակաշրջանում գյուղում մեր մասսաների ակտիվությունը խոշոր չափով աճել է: Նա կենտրոնացած է վոչ միայն խորհրդային ապարատներում, մեր գյուղխորհուրդներում, այլ է մեծ չափերով լցնում է նաև մեր խորհրդային հասարակական որգանները՝ կոոպերացիաները, գյուղական փոխօգկոմները և մեր կուլտուր-կրթական որգանները՝ խրճիթ-ընթերցարանները: Մենք ամեն կերպ ջնդառաջ ենք գնում այդ ակտիվության: Մենք հաշվում ենք, վոր նրանից գուրս մեր գյուղում չի կարող լինել վոչ կուլտուրական առաջխաղացում, վոչ ել սոցիալիստական շինարարություն: Խորհրդային իշխանությունը չե, իհարկե, վոր պետք է խոչընդոտ հանդիսանա այդ ակտիվության հայտնաբերմանը. ընդհակառակը, նա պետք է նրան այնպիսի ուղղություն տա, վոր այդ ակտիվությունն ստանա խորհրդային ինքնագործության, մասսաների ինքնագործության ձև, վորը կնպաստի գյուղատնտեսության և ընդհանրապես նրանց տնտեսության բարձրացմանը:

Դառնալով այն հարցին, թե մենք ինչպես ենք կառուցում նոր տիպի պետություն, ինձ թվում է, թե դրա ամբողջական պատասխանի համար մենք պետք է միքիչ ավելի բարձրանանք և դուրս գանք Հայաստանի սահմաններից, վորովհետև վոչ Հայաստանի կառավարությունը և վոչ ել նրա հետ միասին այդ յերկրի բանվորներն ու գյուղացիները, իրենց կղզիացած չեն զգում ամբողջ խորհրդային աշխարհից. նրանք Հայաստանի խորհրդայնացման առաջին իսկ որից, իրենց համահայաստանյան առաջին համագումարում, դրին Անդրկովկասյան Ֆեդերացիայի և Սոցիալիստական Խորհրդային Հանրապետությունների Միության մեջ մտնելու հարցերը:

Ներկայումս Խորհրդային Հայաստանն իրեն զգում է Անդրկովկասյան Ֆեդերացիայի և ամբողջ Միության մի անբաժանելի մասը և չի պատկերացնում իր հետագա սոցիալիստական զարգացումն այլ կերպ, քան անդրկովկասյան մյուս ժողովուրդների և ամբողջ Միության հետ սերտ միությամբ և կապերով:

Նոր տիպի պետությունը, իր սոցիալ-տնտեսական և ազգային բնույթի առանձնահատկություններով, իր հետագա ամրապնդման համար ներկայումս կարիք է զգում, վոր հենց իր հիմքի, ստորին խորհրդային ապարատի արամադրության տակ դրվի տնտեսական ամենալայն բազա տեղական բյուջեյի ձևով: Թույլ տվեք տեղական բյուջեն քննել հենց տվյալ կոմպլեքսի մեջ, վորովհետև խորհրդային ստորին ապարատը կարող է ամրանալ և կատարել իր դերն այն չափով, ինչ չափով վոր տեղական բյուջեն արյունառատ և իրական է: Այս բնագավառում, ընկերներ, պետք է ընդգծել միքանի մոմենտներ, վորոնք պետք է վկայեն, վոր թեև այս գործը նոր է և վերին աստիճանի դեֆիցիտային, սակայն խորհրդային ապարատի համար տնտեսական բազա ստեղծելու գործն ուղիղ ռելսերի վրա յե կանգնած:

Սկզբնական շրջանում, ամենից առաջ, տեղերում մենք հանդիպում եյինք, կարելի յե ասել, վորոշ չափով սխալ և թեթևամիտ տեսակետների տեղական բյուջեյի մասին, թե նա

սահմանափակում ե այս կամ այն աշխատավորի ինքնագործունեյությունը, մեր աշխատանքի մեջ ավելորդ ձևականություն ե մտցնում և սահմանափակում և այն՝ հնարավորություն չտալով աշխատավորին ուզածին պես շարժվել յեղած միջոցների սահմանում: Այժմ արդեն տեղական ընկերները գիտակցում են տեղական բյուջեյի կարևորությունն, իբրև ֆինանսական գործունեյության ծրագիր: Նրանք հանդես են բերում մեծ հետաքրքրություն և ուշադրություն դեպի այդ գործը, հանդես են բերում մեծ ցանկություն՝ ապրելու տեղական բյուջեյի սահմաններում և շրջանակներում:

Այս վերջին մոմենտը մեր ամենակարևոր նվաճումն ե, վորը պետք ե շեշտել, վորովհետև այստեղից ե սկսվում մեր ուղիղ աշխատանքը տեղերում:

Մեր տեղական բյուջեն բավական արագ ե աճում:

1923 թվի յերկրորդ կիսամյակի տեղական բյուջեն հավասար եր 1,400,000 ուրբլու, 1924 թվի հունվար-սեպտեմբեր ամիսներինը—1,700,000 ու., և, վերջապես, 1924 և 1926 թվերին 3,800,000 ու.:

Մեր տեղական բյուջեն այժմ ավելի ուսալ ե դառնում, քան առաջ եր, վորովհետև այժմ ավելի յե արտահայտում տնտեսական և ֆինանսական հնարավորություններ, և գործադրական բյուջեն ավելի յե մոտենում ուղեցույցայինին (ориентировочно): Տեղական բյուջեն ներկայումս ավելի ուղիղ ե դրված, նրա առանձին բաղկացուցիչ մասերի մեջ ավելի նորմալ փոխարարբերություն ե սահմանված, այսինքն մուտքի մասում՝ հարկային և վոչ-հարկային յեկամուտները, իսկ յելքի մասում՝ հիմնական խմբերի մեջ ծախսումներն ուղիղ և համաչափ կերպով բաշխելով:

Ահա այն նվաճումներն, ընկերներ, վոր մենք կարող ենք նշել մեր տեղական բյուջեյում:

Թույլ են մեր հաշիվությունները տեղական բյուջեյի դիֆֆերենցիացիայի գործում, շրջանային, գավառային և քաղաքային բյուջեների բաշխման գործում: Բայց դեռևս մենք այդ աշխատանքը չենք կատարել, մեր շրջանները, վոր վրաստանի

թեմին և Ադրբեջանի դայրան չեն իրենց տերրիտորիայով և յեկամուտներով, տալիս են վորոշ և ավելի հնարավորություն տեղական շրջանային ուսալ բյուջե ստեղծելու, վորովհետև շրջաններն ավելի մեծ են այդ թեմիներից և դայրաններից:

Յեթե ամբողջ Հայաստանի բնակչությունը պետք ե հաշվել 1,000,000, իսկ շրջանների թիվը 40, ապա դուք տեսնում եք, վոր յուրաքանչյուր շրջանի կրնկնի 25,000 մարդ:

Շրջաններ կան ավելի պակաս բնակչությամբ, շրջաններ ել կան ավելի մեծ բնակչությամբ, համենայն դեպս հասկանալի յե, վոր տեղական բյուջեն այդպիսի տերրիտորիայի վրա, այդպիսի բնակչությամբ ավելի շուտ վուտքի կկանգնի, քան թեմիում և դայրայում:

Սակայն ինչպես դիֆֆերենցիացիայի խնդրում, այնպես ել մեր բյուջեյի գործադրման ժամանակ մենք հանդիպում ենք մեծ դժվարություններին: Տեղական բյուջեյի իրականացումն ամբողջ Հայաստանում հավասարվում ե 57%-ի: Պետք ե սսել, վոր այդ տոկոսը բավականին ցած ե, իսկ դիֆֆերենցիացիայի խնդրում գավառներինը կազմում ե 54,9%, քաղաքներինը՝ 65,9%, իսկ շրջանների բոլոր յենթադրությունների գործադրությունը՝ 34%:

Այսպիսով դուք տեսնում եք, վոր խորհուրդների աշխուժացման և մասսայական աշխատանքի բուռն արտահայտության ու ամբողջ գյուղացիական ակտիվի տնտեսական բազան դեռ բավականին թույլ ե, այդ պատճառով դեռ վաղաժամ ե խոսել իսկական աշխուժացման և լայն մասսաներին փաստորեն խորհրդային շինարարության մեջ քաշելու մասին:

Յերկրորդ և ամենահիմնական հարցի վերաբերյալ, այն ե՝ թե ինչպես և ինչ ուղղությամբ ե աճում Հայաստանի տնտեսությունը, թույլ տվեք ամենից առաջ վորոշել ճիշտ փոխարարբերությունը մեր տնտեսության յերկու հիմնական ճյուղերի՝ գյուղական տնտեսության և արդյունաբերության: Այստեղ չպետք ե լինեն իլլյուզիաներ, այստեղ չպետք ե լինեն սխալ բնորոշումներ, վորովհետև դրանք կհասցնեն շատ սխուր սխալներին, դրանք կարող եյին խեղաթյուրել մեր վողջ քաղաքա-

կան գիծն այստեղ, կարող եյին վտանգավոր լինել այն բան-
վորա-գյուղացիական բլուկի համար, վորը մեր սոցիալական
կարգերի հիմքն է կազմում: Այստեղ, կրկնում եմ, պետք է
լինի ամենաուշադիր վերաբերմունք, և չպետք է յենթարկվել
հրապուրանքի ու իլլյուզիայի:

Արդյունաբերութեան դերը Հայաստանում համեմատաբար
փոքր է: Նախ և առաջ, գյուղատնտեսութունն է կազմում
բնակչութեան հսկայական մեծամասնութեան գլխավոր զբաղ-
մունքը, բացի այդ, ամբողջ գյուղատնտեսութեան տեսակա-
րար կշիռը յերկրի ընդհանուր եկոնոմիկայում անչափ ավելի
բարձր է մեր այժմյան արդյունաբերութեան տեսակարար կըշ-
ուից: Յեթե անցյալ տարվա արդյունաբերութեան ընդհանուր
արդյունքը, կուպիտ թվերով վերցրած, մոտավորապես 7-8
միլիոն չերվոն ուլբլի յեր, ապա գյուղական տնտեսութեան
ընդհանուր արդյունքը, ներկա տարվա համար, հաշվում է 29
միլիոն նախապատերազմյան ուլբլի, $4\frac{1}{2}$ միլիոն ապրանքային
գուտ արդյունքով:

Հասկանալի յե, վոր անցյալ ամբողջ 4 տարիների ընթաց-
քում մեր ուշադրութեան և հոգատարութեան կենտրոնը կազ-
մել է գյուղական տնտեսութունը, և այլ կերպ չէր ել կարող
լինել: Բայց այդ դեռ չի նշանակում, վոր սխալ է այն կուրսը,
վորը վերցրել է խորհրդային իշխանութունը վերջին տարվա
ընթացքում. այն է՝ Հայաստանում արդյունաբերական ոջախ-
ներ ստեղծելու կուրսը: Այդ կուրսը միանգամայն ուղիղ է, և
Հայաստանում Խորհուրդների վերջին Համագումարը շեշտեց
այդպիսի գործարանային-արդյունաբերական ոջախներ ստեղ-
ծելու անհրաժեշտութունը, ընդգծեց նաև մեր աշխատանքի
ուժեղացման անհրաժեշտութունը, ուշադրութուններս վորոշ
չափով դարձրեց գործի այդ կողմի վրա և պարտավորեցրեց Հա-
յաստանի կառավարութունը՝ նվիրել արդյունաբերութեան
այդ ճյուղին ավելի մեծ ուշադրութուն, քան այդ ակամա
արել եր նա մինչև այժմ:

Մենք ժառանգել եյինք այնպիսի մի տնտեսութուն, վոր
հասել եր ծայր աստիճան անկման: Յեթե մեր տնտեսու-

թյունը վոչ այլ ինչ եր, յեթե վոչ 160 հազար մանր, բաժան-
բաժան և ցրիվ յեկած տնտեսությունների մի միավորում
մի փոքրիկ կտոր հողի վրա, յեթե այդպիսի տնտեսությունը
պատերազմից առաջ ել առանձնապես յեկամտաբեր չէր կա-
րող լինել, ապա իմպերիալիստական պատերազմի և ազգային
խժգոնությունների ժամանակ Հայաստանի գյուղական տնտե-
սությունը վոչ միայն բանակով է ընկնում՝ հասնելով ծայրա-
հեղ աստիճանի, այլ և նա վորոշակի կերպով դեգրադացիայի
յե յենթարկվում: Մինչև Հայաստանի խորհրդայնացումը գյու-
ղական տնտեսութունը զրկվել եր բարձր տեխնիկական կուլ-
տուրայից:

Մեր բազմաթիվ շրջաններում ջրային սիստեմը հասած եր
ծայրահեղ ավերման:

Տեխնիկական բարձր կուլտուրա ունեցող յերկրները և շրջ-
ջաններն անցնելով պրիմիտիվ և ավելի թեթև հացահատիկային
կուլտուրաների, կանգ չեն առնում համեմատաբար բարձրորակ
հացահատիկի՝ ցորենի մշակութեան վրա, այլ գնում են ավելի
հեռուն, հասնելով մինչև գարին, նույնիսկ մինչև կորեկը: Մեր
յերկիրն այն ժամանակ գտնվում եր Ֆիզիկական և Ֆիզիոլո-
գիական այլասերման յեզրին:

Այսպիսի պայմաններում պետք եր ամեն ինչ սկսել
նորից:

Մեր գյուղական տնտեսութեան առանձնահատկութունն
այն բացառիկ սակավահողութունն է, վոր հատուկ է նրան
և վորը չի հերքվում վոչ մի հետազոտողի կողմից: Ներկա-
յումս մեկ մոտ կան շրջաններ, վորտեղ ամեն մի շքն-
չին 0,5 դեսյատինից ավելի պակաս հողաբաժին է ընկ-
նում: Կան նաև այնպիսի շրջաններ, վորտեղ հողը շնչերի
վրա յեն բաժանում վոչ թե դեսյատիններով, այլ սաժեններ-
ով, ինչպես, որինակ, Մեղրու շրջանում: Այս սակավահո-
ղութունն ստեղծել է յերկրում ագրարային գերբնակչութուն
(перенаселение), վոր միջանի տասնյակ հազար հոգու յե
հասնում և վորը հող է պատրաստել զանազան կողմնակի
արհեստների համար՝ Հայաստանի սահմաններից դուրս:

Հայաստ. Կառավարութ. գեկուցութ

Այս բացառիկ սակավահողության հետ միասին, մեր տնտեսությունը աչքի յե ընկնում իր ցած տեխնիկայով և անմիջական արտադրողի՝ մեր գյուղացու բավականին մեծ չափի հասնող կուլտուրական հետամնացությամբ:

Հայաստանի կառավարությունը, բնականաբար, ստիպված էր հաշվի առնել բոլոր այդ յերևույթները, այդ ծանր ժառանգությունը: Բայց վորպեսզի կարելի լինի ճշտությամբ և մանրամասնորեն բնութագրել, թե ինչքան ուժեղ էր մեր գյուղական տնտեսության անկումը, թույլ տվեք բերել միջանի թվեր, վոր կբնորոշեն ցանքսերի և անասնաբուծության կրճատումն իմպերիալիստական պատերազմից հետո: Համեմատության միավորը կլինի նախապատերազմյան մակարդակը:

1922 թվին մեր բոլոր հացահատիկային ցանքսերի տարածությունը կրճատվել էր մինչև նախապատերազմյան մակարդակի 30%: 1922 թվից սկսում է ընդարձակվել, արագ թռիչք է կատարվում, 1922 թվին հասնելով մինչև 74%, այնուհետև բարձրանում է դանդաղորեն և հասնում է 1925 թվին մինչև նախապատերազմյան մակարդակի 80,8%-ին:

Մեր տեխնիկական, արժեքավոր կուլտուրաները, ինչպես բամբակն ու խաղողը դաշտային շրջաններում, այդ ժամանակվա ընթացքում համարյա վերանում են, հատկապես բամբակը: 1922 թվին մենք ունեյինք ընդամենը 150—200 դեսիատին բամբակ: Մի տարվա ընթացքում տեխնիկական կուլտուրան՝ բամբակը թռչում է մինչև 41%-ի, 1924 թվին մինչև նախապատերազմյան մակարդակի 141%-ին: Ընդամենը յերկու տարվա ընթացքում բամբակը մեզնում վոչ միայն վերականգնում է, այլ շատ յետ է թողնում նախապատերազմյան մակարդակը: Հետևյալ, 1925 թվին, վոռոգման պակասության պատճառով, մեր բամբակը մի փոքր կրճատվում է՝ հասնելով նախապատերազմյանի 132%-ին:

Գյուղական տնտեսության բարձրացման մեր յենթադրություններին մեջ աչքի ընկնող դեր պիտի կատարի խոտացանքսը, վորը 1919 թվին կազմում էր նախապատերազմյան մակարդակի 4,4%-ը: Զնայած խոտացանության տված բոլոր

արտոնություններին և աշակցությանը, մենք կարողացել ենք բարձրացնել այն 1921 թվին միայն մինչև 57%:

Յուր արտադրող կուլտուրաները, ինչպես քնջիթը, կտավհատը և կանեփն անցել են մինչ-պատերազմյան մակարդակից՝ հասնելով մինչև 138%:

Ընդհանուր առմամբ և ամբողջությամբ վերցրած, ցանքսադաշտերի շարժումն ամբողջ Հայաստանում այնպես է, վոր մենք խորհրդայնացման 4 տարվա ընթացքում 1922 թվի 30 տոկոսից բարձրացրել ենք ամբողջ Հայաստանում մինչև 90%: Մի շարք գավառներում մենք անցել ենք նախապատերազմյան մակարդակից:

Յանքսադաշտի մեծացման տեսակետից առաջին տեղը բռնում է Զանգեզուրի գավառը, վորտեղ նա հասցրված է մինչև 118%-ի: Յերևանում հասցրված է 108%-ի, Նախիջևանում՝ 105%-ի և Եջմիածնում՝ 66,8%-ի:

Ամենից շատ յետ է մնացել Եջմիածնի գավառը:

Ինչ վերաբերում է այգեգործությանը, պետք է ասեմ, վոր այդ բարձր կուլտուրան գտնվում է աճման այնպիսի աստիճանի վրա, վոր դեռ շատ բան կա անելու:

Ամենից առաջ, այգիների տարածությունը նախապատերազմյանի համեմատությամբ կրճատվել է և 10,065 դեսիատինից իջել է մինչև 7,500 դեսիատինի:

Այգեգործության բնույթը մնում է դարձյալ նույնը՝ մանր աշխատանքայինը: Միջին թվով, 0,5 դեսիատին յուրաքանչյուր տնտեսության համար ամբողջ Հայաստանում, իսկ առանձին գավառներում այդ մանր տնտեսությունները տատանվում են 0,19-ից մինչև 0,75 դեսիատինի մեջ:

Իհարկե, խաղողի բերքը նույնպես ընկել է, մինչ-պատերազմյան ժամանակի հետ համեմատած. բայց իմպերիալիստական և ազգայնական պատերազմների շրջանի համեմատությամբ բարձրացել է:

Այգեգործության սխտեմը մնում է հինը, թմբայինը, վորը հնարավորություն չի տալիս մեքենայացնել մշակությունը և, ուրեմն, չի պակասեցնում մշակելու ծախսերը: Յես դեռ չեմ

խոսում այն մասին, վոր այգեգործության բնագավառում մեզ սպասում է հսկայական աշխատանք՝ անցնելու նպատակահարմար, տնկաշարքային սիստեմին, նպատակահարմար մշակության ձևերին, խաղողի բարձր տեսակների՝ դեսերտային և բժշկական խաղողների մշակմանը: Այդ բնագավառում մեզ սպասում է հսկայական աշխատանք, շատ ավելի, քան մինչ այժմ էր:

Խաղողը զանազան տիպի հիվանդություններից բժշկելու հարցի վերաբերյալ պետք է նշել ցրտահարությունից վնասված այգեգործության վիճակը, վորը բավականին մեծ վնաս է կրել:

Ընդհանուր առմամբ հիվանդ դուրս յեկավ մեր այգիների 61⁰/₀-ը:

Այս տարի խաղողի բերքը նույնպես ընկավ 30⁰/₀-ով:

Անասնապահության խնդրում մենք ներկայումս հատուկ ուշադրություն ենք դարձնում խոշոր արդյունաբեր անասունների վրա: Մենք խիստ շահագրգռված ենք խոշոր անասնապահության վերականգնմամբ, մի կողմից արդյունաբեր անասնապահությամբ և մյուս կողմից խոշոր յեղջերավոր լճկան անասուններով:

Ընդհանուր առմամբ խոշոր արդյունաբեր անասնապահությունը մեզ մոտ, նախապատերազմյան ժամանակի հետ համեմատած, բավականին ցած է կանգնած: Բայց և այնպես այդ բնագավառում վորոշ նվաճումներ ունենք: Այդ ժամանակվա ընթացքում մեզ հաջողվել է նախապատերազմյան ժամանակի 33,57⁰/₀-ից արդյունաբեր անասնապահությունը բարձրացնել մինչև 61⁰/₀: Իհարկե, դա յեղ նվաճում է, բայց շատ նվազ, յեթե ինկատի ունենանք այն հեռանկարները, վորն ունի մեր անասնապահությունը:

Խոշոր յեղջերավոր անասունները, ընդհանուր առմամբ, 1919 թվի 33⁰/₀-ից հասցրված են նախապատերազմյան ժամանակի 92,86⁰/₀-ին:

Լճկանների վերականգնումը համեմատաբար թույլ է ընթանում: 1915 թվի 30,63⁰/₀-ից ներկայումս մենք ունենք 52⁰/₀: Բոլոր խոշոր յեղջերավոր անասունների վերականգնման ընդ-

հանուր տոկոսը ներկայումս հավասար է 80,2⁰/₀-ի: Այս բնագավառում մենք չենք կարող առանձնապես պարծենալ և հանգիստ լինել, վորովհետև խոշոր յեղջերավոր անասուններն են հանդիսանում այժմ մեր գյուղական տնտեսությունների բեռնակիր և լճկան գլխավոր ուժը: Յեթե մենք չենք կարողացել այս հինգ տարվա ընթացքում ամբողջությամբ վերականգնել այն, ապա շատ պարզ է, վոր գյուղական ինվենտարը հսկայական վնաս է կրել: Հենց մեր գյուղական տնտեսության ինվենտարից զուրկ լինելն է հանդիսանում մեր հիմնական չարիքն ու դժբախտությունը: Գործն անմխիթար վիճակի մեջ է վոշ միայն կենդանի ինվենտարի վերաբերյալ, այլև մեռյալ ինվենտարի: Այդ ասպարիզում իմպերիալիստական պատերազմի ժամանակ տեղի յե ունեցել կատարյալ ամայացում. նախապատերազմյան շրջանի 17,000 գութանից 1920 թվին մնացել էր միայն 5,000 գութան: Յեթե պատերազմից առաջ յուրաքանչյուր գութանին ընկնում էր 15 դեսիատին վարելահող, ապա ներկայումս յուրաքանչյուր գութանին ընկնում է 25¹/₂ դեսիատին: Այսպիսով, ուրեմն, մինչև հիմա յե գյուղական ինվենտարն ու արտադրության միջոցները գտնվում են բավականին վողբալի դրության մեջ:

Հայաստանի Խորհուրդների 3-րդ Համագումարն ուշադրություն դարձրեց այդ հանգամանքի վրա և առաջարկեց կառավարությանը ամենալուրջ միջոցներ ձեռք առնել յերկիրը և գյուղական տնտեսությունն ինվենտարիզացիայի յենթարկելու համար:

Այստեղ մեր առաջ հարց բարձրացավ՝ դեպի ո՞ւր ուղղել ինվենտարիզացիան: Վորոշ շրջաններում գյուղացիները տարերային կերպով ձգտում են մեքենայացնել արտադրությունը: Նրանք մեծ համառությամբ պահանջում են մեզինից տրակտորներ: Մենք մտածում ենք ամենալայն կերպով նրանց ընդունալ գնալ. բայց և այնպես մեր առաջ կանգնած է գյուղական տնտեսություններին կենդանի և մեռյալ ինվենտար մատակարարելու հիմնական խնդիրը: Այդ նպատակին էլ ուղղում ենք մենք մեր գյուղատնտեսական վարկի մի խոշոր մասը:

Թույլ տվեք այժմ, ընկերներ, անցնել այն հարցին, թե մենք ինչ նոր կապիտալներ ենք մտածում մտցնել, և մասամբ արդեն մտցրել ենք գյուղական նոր տնտեսության մեջ: Հիմնականը, վորն այստեղ պետք է նշել իբրև վորոշ նվաճում, այն միջգյուղային հողաշինարարությունն է, վորը հինգ տարվա ընթացքում մեզ հաջողվել է անցկացնել գյուղում: Մենք այժմ միջգյուղային հողաշինարարության գլավոր մասը վերջացրել ենք ամբողջ հանրապետության մեջ: Ինականաբար բացեր կան. գեուև այս կամ այն շրջանի առանձին գյուղերի մեջ շարունակվում են վեճերը. հասկանալի չէ, վոր վորոշ մասերում անհրաժեշտ կլինի նորից վերաքննել այն, ինչ մինչև այժմ արված է. բայց ամբողջությամբ վերցրած, միջգյուղային հողաշինարարությունը մենք հաջվում ենք արդեն հիմնականորեն վերջացրած, և այն նվաճումները, վոր մեզ տվել է միջգյուղային հողաշինարարությունը, մեր յերկրի ընդհանուր եկոնոմիկայում այնպիսի մի հսկայական պլյուս է, վոր կարժե կանգ առնել նրա վրա միքանի բուպե:

Հողաշինարարության հետևանքով, հողային միջասահմանը մեզ մոտ հասցրված է մինիմումի: Յեթե առաջ մի տնտեսության պատկանող հողաբաժինը բաղկացած էր 25, նույնիսկ 45 առանձին, մանր հողամասերից, ապա ներկայումս, միջգյուղային հողաշինարարությունից հետո, մի տնտեսությանը թողնված է վոշ ավելի, քան մինչև վեց հողամաս: Յերկրորդ, վոշ աշխատավորական տարրերը միանգամայն «ազատված են» հողից: Այժմ մենք կարող ենք վորոշակի հայտարարել, վոր ամբողջ Հայաստանում վոշ մի կալվածատեր չի մնացել իր կալվածքում, և այն բոլոր վոշ-աշխատավորական տարրերը, վորոնք առաջ մեծ քանակությամբ հողեր եյին կենտրոնացրել իրենց ձեռքում, այժմս վոնդված են գյուղերից: Նույնիսկ կալվածատիրական ծագում ունեցող այն քաղաքացիները, վորոնք կտրվել են հողից, հողաբաժանության ընթացքում այդ ընդհանուր միջգյուղային հողաշինարարության կարգով զըրկվում են հողից: Իմպերիալիստական պատերազմի ժամանակ Հայաստանում պատսպարված 102.500 գաղթականներից 64

հազարը, այսինքն 63⁰/₀-ը, մեզ մոտ տեղավորվել և բավարարվել են հողով: Մնացած 38.000 գաղթականներին բավարարելու հարցը մեզ մոտ հերթական է:

Այստեղ, թույլ տվեք, միքանի խոսքով կանգ առնել այսպես ասած գաղթականական խնդրի վրա:

Մեր քաղաքացիներից շատերը գաղթականական հարցը սովորաբար կապում են արտասահմանյան գաղթականներին ընդունելու հետ, վորը վերջին ժամանակներս պարբերաբար տեղի չէ ունենում: Պետք է ասել, վոր այստեղ հիմնական գիծը գյուղատնտեսական և արդյունաբերական գաղթականների ընդունելությունն է: Գաղթականների մասին ունեցած շատ-շատերի այն տեսակետը, թե գաղթականը մի «սոցապային» տարր է՝ ամեն ինչից զուրկ, վերջին ժամանակներս տեղի չէ տալիս մի այլ հասկացողության, այն է, վոր գաղթականը գյուղատնտեսական աշխատավոր և արդյունաբերական բանվոր է, վորին մենք ներս ենք ընդունում արտասահմանից: Այդ է մեր վերաբերմունքի և քաղաքականության հիմնական գիծը մատնանշված խնդրում:

Բացի անհող մնացած գաղթականներից, Հայաստանում գտնվում են մեծ չափով չքավոր տարրեր, վոր կազմում են գերբնակչություն ունեցող գյուղի մի շերտը և վորոնք կարիք ունեն մեր ոգնության: Մենք կարծում ենք, վոր հողային տեսակետից գերբնակված գյուղացիությունը, վորը հանդիսանում է գյուղի յերկրորդ հիմնական շարիքը, հնարավորություն չպիտի ունենա մեր արդյունաբերական ձեռնարկություններում իր համար շուտ աշխատանք գտնելու, վորովհետև մեր արդյունաբերությունը չի կարող այնպիսի տեմպով զարգանալ, վոր կարողանա կլանել գերբնակված գյուղի բնակչության ավել մասը: Ներկայումս մենք պետք է ձեռք առնենք ամենալուրջ միջոցներ՝ այդ տարրին հողի վրա տեղավորելու համար, գերադաս համարելով սրանց այն գաղթականներից, վոր մեզ մոտ գալու չեն արտասահմանից:

Ազգային փոքրամասնությունների հողաշինարարության վերաբերյալ մենք պետք է ընդգծենք յերկու մոմենտ: Նախ,

մեր թուրք քաղաքացիները հողաշինարարութեան հետեանքով վոչ միայն հայ բնակչութիւնից ավելի վատ պայմաններում չեն, այլ և տեղ-տեղ լավ կերպով ապահովված են հողով:

Հողաշինարարութեան բնագավառում ամենակարևոր խնդիրներէր մեկը հանդիսանում է արոտաշինարարութեանը: Ինչպես ձեզ հայտնի յե, այդ հարցը խորը կերպով հետաքրքրւած էր վոչ միայն տեղական հայ բնակչութեանը, այլ և Ադրբեջանի քոչվորներին, և վորոշ չափով նրանց նույնիսկ ավելի, քան հայ բնակչութեանը: Անցյալ տարի Հողօրդկոմը պարզեց, վոր այստեղի 380.000 դեսիատին արոտատեղիներէր 56% -ն ընկնում է Ադրբեջանի քոչվորներին, և միայն 44% -ը տեղական հայ և թուրք բնակչութեանը:

Դնելով արոտատեղիներէ կարգավորման հարցը, հասկանալի յե, վոր չի կարելի վոչ մի դեպքում հարց հարուցել նրան մեքենայական կամ բռնազբոսիկ լուծում ապու մասին: Այդ մեր գիծը չե, մեր քաղաքականութեանը չե. դա մեզ խորթ է և հակառակ: Սակայն այստեղ պետք է ընդգծել այն հանգամանքը, վոր տեղական բնակչութեանը՝ թե թուրք և թե հայ, մեր առաջ հարց է հարուցում այդ արոտատեղիներէ բարեխիղճ կարգավորման մասին: Անդրկենտրոնի մի հատուկ հանձնաժողով եր հաստատել, վորն աշխատում եր Դիլիջանի գավառում: Իմ կարծիքով, նա խնդրին պետք է մոտենա իր ամբողջ ծավալով: Նա պետք է դրա հետ միասին դնի վոչ միայն Դիլիջանի գավառի, այլ և բոլոր մնացած գավառներէ արոտատեղիներէ հարցը: Մեր այդ հանձնաժողովը պետք է ավելի յեռանդուն աշխատի, քան աշխատել է մինչ այժմ: Մենք հաշվում ենք, վոր այդ հարցը մի պրոբլեմ է, վորն իր լուծումն սպասում է Անդրկովկասյան կենտրոնական Գործադիր կոմիտեից:

Մենք կարծում ենք, վոր այս հարցում ազգային անհասկացողութեաններէ համար հնարավորութեաններ կան, բայց մենք միաժամանակ կարծում ենք, վոր բոլոր միջոցները կործարելովն, վորպեսզի անհասկացողութեանները հասնեն մինիմումի և ամենից առաջ զրկվեն այն ազգայնական սուր բնույթից, վորով

այդ խնդիրն աչքի յեր ընկնում դաշնակցականներէ և մուսավաթականներէ որով: Մենք միանգամայն և ամբողջովին հավատացած ենք, վոր այդ հարցն այնպիսի գեանի վրա չի դրվիլ և այնպես սուր կերպարանք չի ստանալ, ինչպես 1919—1920 թվերին, դաշնակներէ և մուսավաթականներէ աիրապետութեան ժամանակ: Մենք հավատացած ենք նաև նրանում, վոր ինչպես Անդրկովկասյան կենտրոնական Գործադիր կոմիտեն, այնպես ել Հայաստանի և Ադրբեջանի աշխատավորները, արոտատեղիներէ կարգավորման խնդիրը կվճռեն յերկու յերբայրական հանրապետութեաններէ աշխատավորութեան փոխադարձ բարորութեան տեսակետից:

Մնում է միքանի խոսք ասել գյուղական հողաշինարարութեան (հողաբաժանման) մասին: Այս հարցին սերտ կերպով և մասսայորեն մենք մոտեցել ենք միջգյուղական հողաշինարարութեան հետ միաժամանակ: Սակայն միջգյուղական հողաշինարարութեանը կրում է միայն ժամանակավոր բնույթ և իբրև մշտական հողաշինարարութեան նա սկսում է իրագործվել միայն անցյալ տարվանից: Այս տարի աշխատանքի թափն այդ բնագավառում միքիչ ուժեղացած եր, այնպես վոր Հողօրդկոմը գյուղական հողաբաժանութեանը խոստանում է վերջացնել այս տարվա՝ 1926 թվի վերջին:

Ամենահիմնական հարցը, վոր այդ բնագավառում մեր առաջ կանգնած է, հողոգտագործման ձևի հարցն է: Գյուղացիութեանը մղում է մեզ դեպի նրա լուծումը: Մեր հողային որենսդիրքը նախատեսում է հողոգտագործման յերեք ձև, և սակայն, տիրապետողը մեզ մոտ համարյա բացառապես հանդիսանում է համայնական հողոգտագործման ձևը, թեպես առանց պարտադիր ցանքսափոխութեան: Մտածում է արդյոք Հայաստանի գյուղացիութեանը հողոգտագործման այդ համայնական ձևից անցնել ծխական (подворной) կամ ընկերական ձևին և մտադիր է արդյոք գյուղացիութեանը հողոգտագործման համայնական ձևից հրաժարվել. մենք լրջորեն չենք ստուգել այդ: Համենայն դեպս, այդ խորհրդային իշխանութեան և գյուղացիութեան փոխհարաբերութեան նրբագույն շրջանն է,

վորը մեզնից պահանջում է գերազանց զգուշութիւն, ուշադիր վերաբերմունք և խիստ փափկանկատութիւն: Ինձ թվում է, վոր գյուղացիութիւնը, հողագտազործման այս կամ այն ձևն անկացնելիս, վոչ մի վարչական միջամտութիւն չի հանդուրժիր: Այստեղ կիրառվող մեթոդը պիտի լինի համոզման այն մեթոդը, վորը մեզ հանձնարարում էր ընկեր Լենինը. այստեղ անհրաժեշտ է համբերող, սպասողական վերաբերմունք: Այստեղ վճռող մոմենտը պետք է լինի գյուղի արտադրական ուժերի աճումը, վորը կթելադրի գյուղացիութեանը հրաժարվել հողորդ-տազործման համայնական ձևից և անցնել ընկերական ու կոլլեկտիվ ձևերին: Համենայն դեպս, մեր քաղաքականութիւնը գյուղացիութեան այդ բնագավառում զգուշավոր է: Մենք հաշվի չենք առնում հասունութեան աստիճանը: Մենք պատրաստ ենք սպասել, մինչև գյուղացու արտադրական ուժի աճումը հասցնի նրան այն զիտակցութեան, թե հողագտազործման համայնական ձևից հարկավոր է գերադասել մի ուրիշ ձև:

Համենայն դեպս, կառավարութիւնը պատրաստվում է հողաշինարարութիւնն անցկացնել ամբողջապես ու լիակատար կերպով, և այդ նպատակով մենք վորոշել ենք ողտազործել բոլոր տեղական տեխնիկական ուժերը, վորոնք թեև բավականաչափ վստահելի չեն, սակայն վորձված են գործի համար: Դրանք տեղական չափրարներն են: Առանց նրանց մենք չենք կարող յուր գնալ, վորովհետև մենք չունենք հողաչափերի այնպիսի կադր, վորը կարողանար աշխատանք կատարել հարկ յեղած արագութեամբ, վորովհետև գյուղացիութիւնը և առանձնապես նրա չքավոր շերտերը չեն ուզում սպասել:

Ընկերներ, մեր գյուղական տնտեսութեան ընդհանուր բնութագիրը, ինչպես այդ յերևում է իմ յերեկվա զեկուցումից, հանդում է նրան, վոր մենք ունենք իմպերիալիստական պատերազմի շնորհիվ կատարյալ անկման հասած մի տնտեսութիւն՝ շատ ցածր բերքատվութեամբ: Խորհրդայնացման ժամանակվանից սկսած գյուղատնտեսութիւնն սկսեց վերականգնվել: Այդ վերականգնման թափը հատկապես բուռն կերպով արտահայտվեց 1923-ին, վորն առհասարակ այդ տեսակետից հանդիսանում է

իրբև վճռող տարի: 1925 թվին գյուղատնտեսութեան միջանի ճյուղերը հասան մինչ-պատերազմյան մակարդակին, մյուսները մոտենում են նրան, իսկ ընդհանրապես, մենք սպասում ենք, վոր ընթացիկ 1926 ուլերացիոն տարում մեր գյուղական տնտեսութիւնը յեթե չհասնի մինչ-պատերազմյան մակարդակին, գեթ շատ մոտենա նրան:

Մեզ մնում է նշել այժմ այն հիմնական գծերը, վորոնցով, հետագայում, պետք է ընթանա մեր գյուղատնտեսութիւնը, այսինքն՝ գյուղական տնտեսութեան արտադրական ուժերի ուղղութեան և աճման գծերը: Ամենից առաջ հարկավոր է մեր ամենալուրջ ուշադրութիւնը դարձնել այն անհեթեթութիւններին վրա, վոր կան մեր գյուղատնտեսութեան մեջ: Ներկայումս, առաջին իսկ հերթին, մեզ անհրաժեշտ է լիկվիդացիայի յենթարկել հենց այդ: Այդ անհեթեթութիւնները վերաբերում են ալլայան բարձրութիւններում դաշտաբուծութեան և հացահատիկային մշակութիւն, բարձրութիւններ, վորոնք հասնում են 5, 6 և նույնիսկ 7¹/₂ հազար վոտնաչափի, ինչպես, որինակ՝ Սևանա լճի ափերը և ուրիշ տեղեր:

Այստեղ հացահատիկային ցանքսերը յենթակա յեն ամեն տեսակի տարերային արհավիրքների՝ ցրտահարութեան, կարկտահարութեան, յերաշտի, դաշտային մկների և հազար ու մի այլ փորձանքների: Մեր հիմնական ուղղութիւնը թելադրում է մեզ այդ շրջաններում անասնապահութիւնը զարգացնելու անհրաժեշտութիւնը: Շատ պարզ է, վոր մասնանշած ուղղութեամբ ձեռք առնելիք միջոցները հետ զուգընթացաբար այստեղ հարկ կլինի գյուղացիութեանը հասցնել այն համոզման, վոր պետք է հրաժարվել գյուղատնտեսական նման անհեթեթութիւններից: Կան գյուղատնտեսական կյանքի ուրիշ անհեթեթութիւններ ևս, վորոնց վրա յես յերկար կանգ չեմ առնիլ: Մեզ անհրաժեշտ է մեր գյուղական տնտեսութիւնը ռացիոնալիզացիայի յենթարկել, բայց զրա համար պահանջվում են նախնական վորոշ պայմաններ, վորոնցից առաջինն ու հիմնականը հանդիսանում է շրջանացումը (районирование): Դժբախտաբար պետք է ասել, վոր մենք նոր ենք միայն ձեռնարկել

այդ աշխատանքին և այդ բնագավառում դեռ շատ բան ունենք անելու: Պետք է խոստովանվել, վոր մենք այդ աշխատանքի վրա բավարար չափով չենք ծանրացել՝ մասնագետների վորոշ կազմը չունենալու պատճառով: Բայց, համենայն դեպս, մենք այս տարի հիմնական աշխատանքը կանենք, վորպեսզի վերջնականապես ստուգենք և յերևան հանենք մեր շրջանացման մեջ ուղղահայաց գոտիների այն կոպիտ ձևը, վորի համեմատ մինչև այժմ Հայաստանը բաժանվել է յերեք գոտիների՝ զաշտային, մերձ-լեռնային և լեռնային, նայած կլիմայական, հողային և տեղագրական պայմաններին: Այդ շրջանացումը, այժմ մյան պայմաններում, մեր գյուղատնտեսութայն հետագա զարգացումը նկատի առնելով, մեզ բավարարել չի կարող: Մենք պետք է ավելի մոտիկից և ավելի ճիշտ ճանաչենք պայմանների բոլոր բազմազանութունները, վորպեսզի նրանց դնենք վորոշ շրջանակների մեջ, վորպեսզի կարողանանք ավելի կոնկրետ գաղափար կազմել մեր գյուղական տնտեսութայն մեջ տեղի ունեցող պրոցեսսների մասին:

Որինակ՝ յերբ մենք սկսենք խմբավորել մեր գյուղական տնտեսութայնն ըստ ցանքսերի, ապա ցանքս չունեցողների թվի մեջ կհայտնվեն մեր դաշտային շրջանների այգեգործները, վորոնց, ուրեմն, պետք է հաշվել բնակչութայն ամենաաղքատների մեջ. բացի այդ, նույն այդ խմբի մեջ են նաև Յերևանի ու Եջմիածնի այգեգործները, վորոնցից ամեն մեկը միջանի դեսիատին հող ունի, և վորոնց պետք էր իրավամբ տանել միջակներից բարձրերի և ունևորների մեջ:

Հայաստանում լծկան չունեցող տնտեսութայնները մոտ 54% են, բայց այստեղ մտնում են նաև մեր խոշոր այգեգործների կուլտուրական տնտեսութայնները: Ահներև է, ընկերներ, վոր այդ պարագոքսից մենք չենք ազատվել այնքան ժամանակ քանի դեռ չենք անցկացրել մեր տնտեսական շրջանացումը և քանի դեռ չենք կարողացել մոտենալ այն պրոցեսսներին, վոր տեղի յեն ունենում մեր գյուղատնտեսութայն մեջ:

Մեր տնտեսութայն ուղիղալիզացիայի և ինտենսիֆիկացիայի յերկրորդ մոմենտը հանդիսանում է մեր տնտեսութայն այն

ընդհանուր վերելքը, վորին առանձին համառությամբ աշխատում է հասնել մեր Հողօրդկոմատը: Այդ բնագավառում մեր բռնած գիծը մեր բյուջեյում հաստատվել է վորոշ ձևակերպումներով և յեզրակացություններով: Մենք հաշվել ենք, վոր Հողօրդկոմատի պետական բյուջեյի մասնակցութայն բաժինն այս տարի պետք է շատ ավելի լինի, քանի այդ յեղել է մինչև այժմ: Անցյալ տարիներում Հողօրդկոմատը մյուս ժողկոմատներից այդ տեսակետից յետ է մնացել, նույնիսկ Առժողկոմատից, չհիշատակած դեռ Լուսժողկոմատը: Այս տարի մենք վորոշել ենք այդ գործի համար բաց թողնել մի վորոշ գումար, վորպեսզի բարձրացնենք կուլտուրական ազդեցութայն, ագրոպոլիտայն և ագրոպրոպագանդայի մակարդակը գյուղում: Այստեղ հիմնական խնդիրը, ընկերներ, բնակչութայնը գյուղատնտեսական ոգնութայուն հասցնելն է. այս բնագավառում գրլխավոր աշխատավորը շրջանային գյուղատնտեսն է, վորին մենք պետք է մոտեցնենք մեր ագրոկուլտուրական խնդիրներին:

Գյուղի իսկական վերելքը կսկսվի այն չափով միայն, ինչ չափով մենք շրջանում կունենանք իրոք հավատարիմ խորհրդային գյուղատնտես, վորը կհասկանա և մոտիկից կուսումնասիրի գյուղացիների գյուղական տնտեսութայնը, և ինչ չափով վոր այդ գյուղատնտեսը կկարողանա անցկացնել բնակալելու (гнездования) գյուղական փորձադաշտեր հիմնելու այն մասսայական քաղաքականութայնը, վորն այդ բնագավառում կազմում է մեր աշխատանքի հիմքը: Այդ տեսակետից Հողօրդկոմատն իր ծրագրում նախատեսել է շրջանային մասշտաբով աշխատողների և հրահանգիչների բավարար կազմ: Այս տարի դավառական գյուղատնտեսների հետ միասին ընդհանուր թիվը պետք է 61-ի հասնի:

Թույլ տվեք սրանով վերջացնել գյուղատնտեսական ոգնութայն խնդիրը և անցնել մեր տնտեսութայն հետագա զարգացման ամենահիմնական հարցին՝ այն հիմնական ուղիին, վորով ապագային պետք է ընթանա մեր գյուղատնտեսութայն վերելքը: Այդ՝ կոոպերացիայի ճանապարհն է:

Գյուղատնտեսական կոոպերացիան Հայաստանում բոլորո-

վին նոր յերևույթ ե: Նա ամբողջովին և միանգամայն խորհրդային ծագում ունի: Պատերազմից առաջ կոոպերացիան իբրև մասսայական յերևույթ, մեզ մոտ գոյութիւն չի ունեցել, չի յեղել նույնիսկ մասնակի գյուղատնտեսական կոոպերացիա: Միջանի արտերններ յեղել են վարանցովի շրջանում և միջանի ուրիշ տեղերում, բայց գյուղատնտեսական կոոպերացիան վորպեսզի դառնար մասսայական յերևույթ, այնպես, ինչպես ե ներկայումս, չի յեղել, իհարկե: Միայն մեր որերում, շնորհիվ մեր բազաքականութեան, գյուղատնտեսական կոոպերացիան ամուր և հաստատուն ե և կազմում ե թե խորհրդային իշխանութեան տեղական որգանների և թե գյուղացիական լայն մասսաների ուշադրութեան կենտրոնը: Գյուղատնտեսական կոոպերացիայի աճումը մեզ մոտ պարզ կարելի յե տեսնել հետևյալ թվերից. յեթե 1924 թվի հունվարի 1-ին մենք ունեյինք ընդամենը 13 կոոպերատիվ, ապա 1925 թվի հոկտեմբերի 1-ին, գրեթե յերկու տարուց հետո, մենք ունենք 47 միավոր, վորոնք ընդգրկում են 20 հազար գյուղացիական տնտեսութիւն, կամ Հայաստանի ամբողջ գյուղական տնտեսութիւնների 12,75% -ը: Իրանց աճումը կոոպերատիվ միութիւնների համեմատութեամբ կազմում ե ավելի քան հազար տոկոս. դեպի տնտեսական կոոպերացիան գրավված գյուղական տնտեսութիւնների համեմատութեամբ, գրավման կոֆիցիենտը հավասար ե 13,8-ի:

Ինչպես տեսնում եք այս թվերից, կոոպերացիան կանգնել ե մասսայական որգան դառնալու ճանապարհի վրա: Պետք ե ասել, վոր գյուղացիութեան մեջ նկատելի յե վորոշ թեքում. նկատելի յե ձգտում դեպի գյուղատնտեսական կոոպերացիան, ձգտում՝ ընդառաջ գնալու խորհրդային իշխանութեանն ու կոոպերատիվ կենտրոններին:

Բաժանելով ըստ տիպերի, մենք տեսնում ենք, վոր բոլոր կոոպերացիաների մեջ ամենաառաջին տեղը բռնում են պանրագործականը և յուղագործականը, ապա տնտեսավարկայինը և հետո՝ խառը կոոպերացիան:

Կոոպերացիան բավարար չափով սեփական միջոցներ չունի.

բավարար չեն շրջանառութեան կապիտալներն ու հիմնական փայավճարները. սակայն նրանց աճումն այս վերջին յերկու տարվա ընթացքում հաշվվում ե հարյուր հազարավոր տոկոսներով:

Յես թվեր չեմ բերում, բայց անհրաժեշտ եմ համարում մի յերկու խոսքով կանգ առնել այն բանի վրա, թե գյուղական տնտեսութիւնների և առհասարակ գյուղացիութեան վոր խավերն են գրավված այդ կոոպերացիայի մեջ:

Յես վերցնում եմ ամենաուժեղ կոոպերատիվ ցանցը՝ պանրագործականը: Այդ կոոպերացիայի սոցիալական կազմի անալիզը և ուսումնասիրութիւնը 34 արտելի և 1672 տնտեսութեան վերաբերմամբ, նայած թե անդամները կթի կովերով ինչպես են ապահովված, ցույց ե տալիս, վոր մեկ կով ունեցող տնտեսութիւնները կազմում են 28% , յերկու՝ 25,63% , յերեք՝ 15,94% , չորս՝ 9,88% , հինգ՝ 5,32% , վեց և ավելի՝ 13,92% , և, վերջապես, կով չունեցող՝ 1,31% :

Ինչպես տեսնում եք, հիմնական մասսան կազմում են մեկ, յերկու և յերեք կով ունեցողները: Իհարկե, դրանք այնպիսի տնտեսութիւններ են, վորոնց վոչ մի դեպքում չի կարելի հաշվել վոչ հարուստ, վոչ կուլակային: Նրանց մեջ կա հարուստների և կուլակների մի խմբակ, վորը վորոշակի կերպով իր ազդեցութիւնն աշխատում ե տարածել ամբողջ պանրագործական և կաթնատնտեսական արտելի վրա:

Յեթե վերցնենք գյուղատնտեսական վարկային կոոպերացիան, ապա կպարզվի, վոր 100 տնտեսութիւնից 52-ը յեզ և գումեջ չունի: Մի գլուխ անասուն ունի 12,85% -ը, յերկու գլուխ՝ 24,34% -ը, յերեք գլուխ՝ 3,48% -ը, չորս և ավելի՝ 6,95% -ը: Հետագոտումը վերաբերում ե 16 վարկային ընկերութիւնների 4480 տնտեսութիւններին, և վորպես տնտեսութեան ապահովութեան հիմնական չափանիշ վերցրված ե լծկանը:

Դուք տեսնում եք, վոր այստեղ ճնշող մեծամասնութիւնը բնակչութեան միջակ և չքավոր խավերն են, և վոր քիչ շատ հարուստ տարրերը համեմատաբար թույլ կերպով են ներկայացված:

Այգիները տարածութեան տեսակետից, մինչև կես դեպիս-
տին այգի ունեցողները կազմում են 40,34%⁰, կեսից մինչև
մեկ դեպիստին՝ 40,08%⁰, մեկից մինչև յերկու՝ 15,82%⁰, յեր-
կուսից ավելի՝ 3,16%⁰: Այստեղ հետազոտման են յենթարկված
9 ընկերութիւնից 7-ը՝ 771 տնտեսութեամբ:

Նույն բանն է ցույց տալիս նաև այգեգործները կոոպե-
րացիայի թվերի վերլուծումը:

Գյուղատնտեսական կոոպերացիայի դերը մեզ մոտ վեր-
ջին տարիներում վորոշակի կերպով մեծացել է, և վոր այն-
քան մեր արտադրութեան բնագավառում, ինչքան մեր շրջանա-
ռութեան. բայց այդ մասին յես հետո կխոսեմ: Համենայն դե-
պքս, գյուղատնտեսութեան մեջ կոոպերացիան հսկայական
աշխատանք է կատարում անմիջական արտադրութեան կազմա-
կերպման գործում, հատկապես՝ գյուղական տնտեսութեան ար-
դունքների վերամշակման բնագավառում, ինչպես, որինակ՝ գի-
նեգործութեան մեջ, պանրագործական և յուղագործական գոր-
ծարաններում. ավելի ևս մեծ է այդ աշխատանքը վորոշ կո-
միսսինն և կամ ուրիշ առևտրա-վաճառականական հիմունքնե-
րով կատարվող գործառնութիւնների մեջ: Այս վերջինը հան-
գիստանում է կոոպերացիայի վատառողջ թեքումը, վոր մենք
հույս ունենք արագ կերպով և հիմնականորեն արմատա-
խիլ անել:

Հետևյալ մոմենտն, ընկերներ, մեր վարկային գյուղա-
տնտեսական կոոպերացիան է: Նա կարողացել է 1923—1924
թվին մտցնել և շրջել տալ գյուղական տնտեսութեան մեջ
1.628.000 ուրբլու մի կլոր գումար, իսկ 1924—1925 թվին
2.975.000 ուրբլի, այսինքն համարյա յերեք միլիոն ուրբլի:
Մեր գյուղատնտեսական վարկի սիստեմով գյուղական տնտե-
սութեան մեջ մուծվող շրջանառութեան գումարների աճումը
միայն մի տարվա ընթացքում մեծացել է մոտ յերկու անգամ:

Ինչպիսի նպատակների յեն ծառայում և ինչպես են
բաշխվում այդ վարկերը:

1923/24 թվի համեմատութեամբ այժմ կա այդ միջոց-
ների վորոշ խմբավորում, և յեթե 1923 թվին գյուղատնտե-

սական բանկի քաղաքականութիւնը կենտրոնանում էր գլխա-
վորապես արտադրութեան վաճառահանման պրոցեսների դրա-
մավորման վրա, ապա 1924/25 թվին, վարկավորման նպատակի
ծանրութեան կենտրոնը դառնում է գյուղական տնտեսութեանը
և գյուղատնտեսական արդյունաբերութեանը արտադրութեան
միջոցներ հայթայթելը:

Փոխառութեան ժամկետի հարցի վերաբերյալ գյուղատն-
տեսական վարկի քաղաքականութիւնը վորոշ եվոլյուցիա յե
ապրել: 1923 թվին միջոցների մեծ մասը բաշխված է կար-
ճատե վարկով, իսկ 1924-25 թվերին, այդ միջոցների կե-
սից ավելին բաց է թողնված յերկարատե վարկով: Վարկային
ընկերութիւնների ցանցը բավարար չափով տարածված չէ:
Ահա այն աղյուսակը, վոր ցույց է տալիս վարկային ընկե-
րութիւնների ստորին ցանցի աճումը՝ սկսած 1923 թվի ապ-
րիլի մեկից, այսինքն՝ Հայաստանի Գյուղատնտեսական Բանկի
հիմնադրման որից:

Մի վարկային ընկե-
րութեան անդամների
միջին թիվը.

¹ /IV 1924 թ. 6 վարկ.	ընկերութ.	3725 մարդ	. 546
¹ /IV 1925 թ. 19	. . .	7056 մ.	. 371
¹ /IX 1925 թ. 28	. . .	11.040 մ.	. 391

Այդ բնագավառում գյուղատնտեսական վարկի ամենա-
հիմնական խնդիրը ներկայումս նրանումն է, վոր ընդարձակվի
գյուղատնտեսական վարկային ընկերութիւնների ցանցը: Մեզ
մոտ այժմ կա միայն 31 ընկերութիւն: Միքանի շրջաննե-
րում նրանք կարողացել են ավել կամ պակաս չափով ամբողջ
շրջանի տնտեսական կյանքն ընդգրկել՝ համապատասխան այն
միջոցների, վոր նրանք ունեցել են իրենց արամադրութեան
տակ: Այդ ցանցի հետագա զարգացումը կազմում է
գոյութիւն ունեցող և նոր հիմնվող վարկային ընկերութիւն-
ների ամրապնդման գլխավոր խնդիրներից մեկը. ուղիղ քա-
ղաքականութիւնն ու անսխալ ղեկավարութիւնը հանդիսա-
նում են Գյուղատնտեսական Բանկի և գյուղատնտեսական
կոոպերացիայի կենտրոնի ամենատառաջին հիմնական պարտա-

կանութիւնը: Գյուղատնտեսական վարկի բնագավառում հաջորդ ամենակարևոր հարցը հանդիսանում է գյուղացիական խնայողութիւնները գյուղատնտեսական ընկերութիւնների մեջ գրավելու խնդիրը:

Մենք կարծում ենք, վոր վարկային ընկերութիւններն ու գյուղատնտեսական վարկի ամբողջ սիստեմը, մեր գյուղատնտեսութեան իրական ոգնութիւն կարող են հասցնել միայն այն դեպքում, յերբ նրանք պետութիւնից ստացվող ոգնութեան հետ միասին կկարողանան գրավել անհամեմատ ավելի մեծ քանակութիւն այն միջոցներից, վոր կուտակվում են գյուղական տնտեսութիւններում: Գյուղական խնայողութիւնների ոգտագործումը հանդիսանում է այդ բնագավառում աշխատանքը ծավալելու և գյուղատնտեսութեան սիստեմում վարկերը խոշորացնելու ամենակարևոր խնդիրն ու հիմնական պայմանը: Ինքնին հասկանալի յէ, վոր այստեղ պետութիւնը ևս թէ տեղական որգանների և թէ Անդրկովկասյան Ֆեդերացիայի կենտրոնական որգանների միջոցով, պետք է լարի իր բոլոր ուժերը, վորպեսզի գյուղատնտեսական վարկի այդ սիստեմի մեջ մտցնի բավարար քանակով միջոցներ և հնարավորութիւն տա վերջինս կատարելու իր կոչումը. նա պետք է ոգնի աղքատ տնտեսութիւններին և գյուղատնտեսական վարկի այդ սիստեմի մեջ ստեղծի վորոշ ֆոնդ: Բայց ինձ թվում է, վոր արդեն ժամանակն է գյուղացիական խնայողութիւնները գյուղատնտեսական վարկի և գյուղատնտեսական կոոպերացիայի սիստեմների մեջ կուտակելու կամ համակենտրոնացնելու հարցը համարել մեր հիմնական խնդիրը: հատկապես նկատի ունենալով այն ինֆլյացիան, վորն այս տարի նկատելի յէ մեր գյուղում գյուղատնտեսական հարկի թեթև ու աննշան լինելու հետևանքով:

Յերբորդ խոշոր խնդիրը գյուղատնտեսական վարկի բնագավառում հանդիսանում է մեր աշխատանքի մշակված, ծրարային լինելը, վորի կարիքը հատկապես ավելի յէ գգում գյուղատնտեսական վարկի սիստեմը: Մենք այդ բնագավառում ջանքեր ենք թափում, սկզբնական, յեռանդուն, ինքնակամ

ջանքեր, վորպեսզի նախապես մշակենք այնպիսի մի ծրագիր, վոր հնարավոր կլինի համապատասխան ձևով իկատար ածել և վոր կատարելապես կհամապատասխանի իրականութեանն ու գյուղացիութեան իրական կարիքներին: Բայց մենք պետք է խոստովանվենք, վոր մեզ չի հաջողվում իրականացնել այդ միշտ և ամենուրեք. միշտ չենք կարողանում նախատեսել գյուղատնտեսութեան իրական պահանջները, նրա այս կամ այն տեսակի վարկի կարիքը և ծրագրի իրականացման ընթացքում մենք վարկերը փոխադրում ենք նպատակային մի հատկացումից դեպի մի ուրիշը:

Այսպես է մեր գյուղատնտեսական վարկի՝ գյուղատնտեսութեան վրա ազդող գործիքի դրութիւնը, գործիք, վորը կարող է նպաստել մեր գյուղի տնտեսական վերելքին: Բայց միևնույն ժամանակ, սխալ քաղաքականութեան դեպքում, կարելի յէ գյուղատնտեսութեանը հսկայական վնաս հասցնել: Մենք պետք է այդ բնագավառում հարյուր տոկոսով ապահովված լինենք ամեն տեսակի սխալներից, դեպի ուր և ուղղված են խորհրդային կառավարութեան և գյուղատնտեսական կոոպերացիայի գլխավոր ջանքերը: Վորպեսզի վարկի հարցն առհասարակ սպառենք, պետք է ասել, վոր մեր բոլոր առևտրական և տնտեսական հիմնարկութիւնները ծայրահեղ լարվածութիւն են ապրում: Մեր յերկրում շրջանառութեան մեջ գրված վարկային միջոցներն անբավարար են, և անհրաժեշտ է թէ մեր գյուղատնտեսական վարկի սիստեմի մեջ նոր միջոցներ մտցնել և թէ ուժեղացնել մեր առևտրի ու արդյունաբերութեան վարկավորումը: Արդեն այն փաստը միայն, վոր Առևտրա-Արդյունաբերական Բանկը մինչև հիմա կարելիութիւն չի գտել մեզ մոտ, Յերևանում իր բաժանմունքը բաց անելու, և վոր մեր առևտուրն ու արդյունաբերութիւնն առանձնապես չեն վարկավորվում, — դա ցույց է տալիս, վոր մեր հիմնարկները, մեր բարձր որգանները, պետք է հարկավոր ուշադրութիւնը դարձնեն մատնանշված դրութեան վրա: Ճիշտ է, տնտեսութեան մեջ վորոշ չափով միջոցներ մտցրվում են, և նրանց աճումը յերեք անգամ ավելի յէ 1924 և 1925 թվերի համեմա-

տուլթյամբ, բայց այդ աճումն անբավարար ե վարկավորելու
մեր արդյունաբերութիւնը, առևտուրն ու կոոպերացիան:

Կոոպերացիայի յերրորդ ձևը՝ տնայնագործական — արհես-
տանոցային կոոպերացիան ե, վորը մեզ մոտ միանգամայն անու-
շադրութեան ե մատնված. հասարակական կազմակերպութիւն-
ները բավարար չափով շահագրգռված չեն այդ կոոպերացիայով-
հենց կոոպերացիան ինքն ել, կարծես թե, աչքաթող ե արեւ-
այդ մասը: Համենայն դեպս, մեր կոոպերատիվ որգանները
քիչ ուշադրութիւն են դարձնում տնայնագործական — արհես-
տանոցային կոոպերացիայի վրա. խորհրդային իշխանութիւն-
ը նույնպես բավարար պաշտպանութիւն չի ցույց տալիս.
Կուսակցական որգաններն ել իրենց հերթին այդ գործի ղեկավա-
րութեամբ քիչ են զբաղվում: Մենք գիտակցում ենք, վոր ընդ-
հանրապես տնայնագործական — արհեստանոցային կոոպերացիան,
վորը պետք ե խոշոր դեր խաղար մեզ մոտ նկատվող հողային
գերաբնակչութեան և կողմնակի արհեստների տեսակետից, չի
իրագործում անգամ ամենափոքրիկ մասն այն խնդիրների, վոր
պետք ե իրագործեր:

Ինչ վերաբերում ե սպառողական կոոպերացիային՝ յե-
պետք ե դիմեմ այն դիպրամաներին, վորոնք ալստեղ ցու-
ցադրված են, և նրանց վրա հիմնվելով պետք ե անեմ ընդ-
հանուր յեզրակացութիւններ: Ընդհանուր ձևով բնութագրելով
մեր սպառողական կոոպերացիան, պետք ե ասել, վոր նա աճում
ե, և նրա ստորին ցանցը տարածվում ե միանգամայն առողջ
կերպով: Սպառողական կոոպերացիան մեր գյուղատնտեսու-
թեան կենտրոնն ե: Նա բավարար չափով ղեկավարում ե
վերջինիս՝ վորոշ տեղերում ունենալով կատարյալ հաջողու-
թիւն, մի շարք տեղերում գուցե վոչ այնքան, բայց և այնպես
ղեկավարութիւնը ուղիղ ե:

Թույլ տվեք սպառողական կոոպերացիայի մասնակցու-
թեան վրա կանգ առնել այն ժամանակ, յերբ յես սկսեմ խո-
սել շրջանառութիւնները և առևտրի մասին:

Մեր գյուղական տնտեսութեան զարգացման հետևյալ
հիմնական մոմենտը մենք համարում ենք նրա ինդուստրիա-

ցիան: Մենք կարծում ենք, վոր գյուղատնտեսութիւնը վերջ
իվերջո պետք ե դուրս հանել այն նախնական սպառողական
բնույթից, վորը նա ունի հատկապես մեր հեռավոր գավառնե-
րում. և յերկրորդ, պետք ե գոհացուցիչ կերպով ղնել գյուղա-
տնտեսական հում մթերքների կոոպերատիվ վերամշակման
հարցը: Այս հարցը մեզ մոտ դրված ե յերկու կողմերից,
դաշտային շրջաններում գինեգործների մեջ, վորտեղ անհրաժեշտ
ե գինու կոոպերատիվ վերամշակումը, և ավելի սուր կեր-
պով՝ զանազան պտուղներից կոնսերվներ պատրաստելու
գործում: Ալալյան շրջաններում, մի տարվա ընթացքում մեզ
հաջողվել ե արդեն կահավորել 11 պանրագործարան: Մենք դրանց
վրա նայում ենք իբրև այնպիսի կենտրոնների, վորոնց շուրջը
պետք ե բյուրեղանան թե պանրագործական և թե յուղագոր-
ծական արտելները. գյուղատնտեսութեան բարձրացումը և նրա
ուսուցիչնալիզացիան մեծապես կապված պիտի լինեն այդ կեն-
տրոնների հետ:

Մենք այդ պանրագործարաններին և յուղագործարաննե-
րին, վորոնք տեխնիկորեն կահավորված են միանգամայն գո-
հացուցիչ կերպով, տալիս ենք խոշոր նշանակութիւն՝ մեր
ալալյան բարձրութիւններում տնտեսութեան գործն ուղիղ
ղնելու և աստիճանական զարգացման յենթարկելու տեսա-
կետից: Անհրաժեշտ ե համոզել գյուղացուն, վոր հրաժար-
վի միանգամայն անձեռնտու, անոգուտ հողագործութիւ-
նից և իր ամբողջ տնտեսութիւնը հարմարեցնի ալալյան
բարձր-կուլտուրական կաթնատնտեսութեանը: Սրանումն ե
հիմնական նպատակն ու խնդիրն այն տասնմեկ յուղագործա-
րանների, վոր ներկայումս շինված պատրաստ են և յեկող
տարվանից պետք ե սկսեն աշխատել:

Թե ինչպիսի վերամշակման ենք յենթարկում մենք գյու-
ղական տնտեսութեան մյուս արդյունքը՝ բամբակը, այդ մա-
սին յես կխոսեմ այն ժամանակ, յերբ կանցնեմ արդյունաբե-
րութեանը:

Վերջին ամենախոշոր հարցը, մեր տնտեսութեան զարգաց-
ման ամենակարևոր ուղին, վոռոգումն ե և դրա հետ

սերտ կապված ամբողջ մեր յերկրի, մասնավորապես մեր գյուղատնտեսութեան ելեկտրիֆիկացիան:

Այս բնագավառում, ընկերներ, մեր առաջ գտնվում են հսկայական խնդիրներ: Սակայն այստեղ պետք է վորոշապես նըշվի, վոր մենք վոչ միայն պիտի լուծենք այդ խնդիրներն, այլ և մենք պետք է պլանային զարգացման բավական արագ տեմպ վերցնենք վոռոգման մեր աշխատանքներում և առանձնապես ելեկտրիֆիկացիայի մեջ:

Մեր ունեցած ջրային միջոցները բավարար են, բայց նրանք մինչև որս շատ քիչ են ոգտագործվում ու շահագործվում մեր գյուղատնտեսութեան միջոցով, իսկ ելեկտրիֆիկացիայի նպատակով նրանք ցարդ բոլորովին չեն ոգտագործված: Մինչդեռ, մեր ջրային միջոցների միայն տեսական ուժը (теоретическая мощность) հավասարվում է 500.000 ձիու ուժի: Յեթե մեզ հաջողվեր ոգտագործել մեր բոլոր գետերի և ջրային սիստեմի ամբողջ եներգիան, ապա մենք կկարողանայինք Հայաստանում, այդ փոքրիկ յերկրում ստեղծել 500.000 ձիու ուժ ներկայացնող ելեկտրիֆիկացիա: Մյուս կողմից, յեթե մեզ հաջողվեր ոգտագործել մեր ջրային միջոցները վոռոգման նպատակներով, ապա հնարավոր կլիներ բոլոր մեր այժմյան ամայի հողերը՝ 150.000 դեսիատին տարածութեամբ, ամբողջովին վոռոգել:

Սեանս լճի ավազանի հսկայական ջրերը հարկավոր չափով չեն ոգտագործվում դաշտավայրերի հողերի վոռոգման համար: Բոլորովին չեն ոգտագործվում, այսպես կոչված սելաֆային ջրերը, վոր մեր ջրային միջոցների սիստեմի մեջ կազմում են հսկայական հարստութեաններ: Մենք այդ սելաֆային ջրերի վերաբերյալ ցուցաբերում ենք այն հետաքրքրութունը, վորը գյուղացին կոչում է՝ հետաքրքրութուն դեպի հերվան ձյունը. և իրոք, այդ բոլոր ջրերի աղբյուրը կազմում է նախորդ տարվա ձյունը, մինչդեռ բնակչութեան անտարբեր վերաբերմունքը դեպի մեր ջրային միջոցների այդ մասը, մեզ վրա շատ թանգ է նստում: Ամեն տարի Հայաստանի լեռնագագաթներից բոլորովին իզուր, բոլորովին ապարդյուն, միայն Արաքս գետը հո-

սում է հարյուր միլիոն խորանարդ սաժեն ջուր, վորին այնքան կարոտ է հատկապես մեր դաշտային շրջանների գյուղացիութունը: Այստեղից էլ հենց տարերային կերպով բղխում են խոշոր ջրամբարներ կառուցելու ծրագիրները, ինչպես Չուվրլվինը—9 միլիոն քառակուսի սաժեն, կամ Արփաշայինը՝ 7 միլիոն սաժեն պարունակութեամբ: Այս բոլոր ծրագիրները բավական ցայտուն կերպով ցույց են տալիս, թե սելաֆի ջրերը վճիռ աստիճան մեր ուշադրութեան կենտրոնը պետք է դառնան: Յես կարծում եմ, վոր այդ սելաֆաջրերը կարող են վոռոգել տասնյակ հազարավոր դեսիատին հողեր, այդ պատճառով էլ անհրաժեշտ է ընդհուպ մոտենալ այդ ջրերի աղբյուրներին:

Ջրաբաշխութեան տեսակետից նույնպես մենք խոշոր գործ ենք կատարել, բացված են՝ Շիրակի ջրանցքը, վորով մենք պարծենում ենք, և Եջմիածնինը, վոր տասնյակ տարիների ընթացքում վսչ ցարական, վոչ էլ դաշնակների կառավարութունները չկարողացան ավարտել:

Չնայած այն հանգամանքին, վոր այդ բնագավառում խոշոր աշխատանքներ կատարված են, այնուամենայնիվ դրանք բոլորը կազմում են չնչին մասը այն աշխատանքների, վորը մենք դեռ պիտի կատարենք:

Հնգամյա աշխատանքի ծրագիր արդեն կազմված է: Այն աշխատանքները, վորը մենք պետք է կատարենք այս տարի, բավական մեծ են և ընդարձակ: Դրանց բնութագրման համար պետք է հիշել, վոր այս տարվա բոլոր մեր ջրաբաշխական աշխատանքների համար մենք մեր բյուջեյում և բանկային վարկի կարգով ունենք յերկու միլիոն ուլբուլուց ավելի միջոց:

Այս տարի մենք պետք է անցկացնենք Փոքր Սարգարաբաղի ջրանցքը և վերականգնենք Արագոյանինը, պետք է հողերի վոռոգման համար մեքենայական ձևով ջուր բարձրացնենք և զրանից դուրս նաև մի շարք ուրիշ ծրագիրներ իրագործենք: Այս աշխատանքները պետք է վերջացնել:

Բացի այս, խոշոր խնդիր է մեզ համար նաև ջրոգտագործման և ջրմատակարարման գործը կանոնավորելը: Ջրոգտագործման գործի կարգավորելը մեզ համար հանդիսանում է խո-

շոր քաղաքական խնդիր: Ջրերի սակավութունը մեզ մոտ պակաս չափով չի ծանրանում գյուղացիության վրա, քան սակավահողությունը: Յեթե հարցն այսպես դնենք. ի՞նչից է ավելի նեղվում մեր գյուղացիությունը դաշտային շրջաններում, սակավահողությունից, թե սակավաջրությունից, ապա պետք է պատասխանենք, վոր գյուղացիությունը ավելի շատ նեղվում է սակավաջրությունից, քանի վոր ջրոգտագործման ձևը բորրովին չի կանոնավորված: Նա հաստատված է պարսկական խանության ժամանակվանից և փոփոխության չի յենթարկված վոչ ցարական, վոչ ել դաշնակների կառավարության ձեռքով: Մենք այդ խնդիրը դնում ենք միայն. սերտորեն մտտենալ նրան դեռ չենք կարողացել: Մենք դեռ մտածում ենք մշակել ջրոգտագործման ուղիդ, նպատակահարմար ձև:

Յես ասում եմ, ընկերներ, վոր հանցագործություն կլինեն, յեթե մենք ջրաբաշխության խնդիրն առաջ քաշելով՝ նրա հետ գուզընթացաբար չդնեյինք ելեկտրիֆիկացիայի խնդիրը: Մեզ մոտ բոլոր ջրաբաշխական աշխատանքները կապված չեն ելեկտրիֆիկացիայի հետ: Մենք ծրագրում ենք այդ աշխատանքներն ոգտագործել նաև ելեկտրիֆիկացիայի համար: Որինակ, Շիրակի ջրանցքը, վոր պիտի վորոգի 4,000 դեսիատին, պիտի ծառայի նաև խոշոր հիդրո-ելեկտրական կայարաններին, վորոնք կառուցվելու յեն ջրանցքի սկզբից յերեք վերստի վրա, վորտեղ ջուրը 115 մետրից է թափվում: Իրականացնում ենք նաև մանր ելեկտրիֆիկացիա: Դուք հնարավորություն կունենաք, յեթե վոչ այսօր, գոնե վաղը, տեսնել Յերևանի հիդրո-ելեկտրական կայարանը: Բացի այս, մենք ունենք նաև մանր ելեկտրիֆիկացիոն բնույթ կրող ձեռնարկություններ՝ Ստեփանավանում և Իջևանում: Արդեն վերջացրված են Ղարաբիլիսայի և Նոր-Բայազետի ելեկտրական կայարանները:

Ահա այն գլխավոր, հիմնական ուղիները, վորոնցով մենք ուզում ենք տանել մեր գյուղատնտեսությունը: Ջրաբաշխական ուղիդ սխտեմը՝ բավականաչափ կապակցված մեր բոլոր ելեկտրիֆիկացիոն ծրագրերի հետ, ներկայումս սկսված գյուղատնտեսության ինդուստրիալիզացիան, գյուղական տնտեսու-

թյան կոոպերացումը և նրա հետագա զարգացումը, մեր գյուղական տնտեսության շրջանացումն ու ռացիոնալիզացիան՝ ինտենսիֆիկացիայի հետ, — ահա այն հիմնական, գլխավոր գծերը, վորոնցով ուզում ենք վարել մեր գյուղական տնտեսության հետագա զարգացումը:

Գյուղատնտեսության ապրանքների և նրանց շրջանառության հարցի մասին յես պետք է հայտարարեմ միջանի թվեր միայն, վոր պետք է, ինչպես և մեր բոլոր թվերը, ընդունել վորոշ վերապահությամբ և սահմանափակումներով:

Ընկերներ, ինչպես հայտնի յե, գյուղատնտեսության ընդհանուր արդյունքը ներկայումս հաշվվում է 29,000,000 ռուբլի, 1923-1924 թվին՝ 27,000,000 ռուբլի, 1925-1926 թվին յեթադրվում է՝ 34,000,000 ռուբլի:

Ապրանքային գուտ արդյունքը հաշվվում է 5,575,000 ռուբլի: Այս թիվն ստուգման կարիք ունի և հավասար է ամբողջ արդյունքի 15,5% -ին:

Յերկրի ընդհանուր շրջանառության խնդրում մեզ ամենից շատ հետաքրքրում է այն հարցը, թե նրանում պետական և կոոպերատիվ հիմնարկությունները մասնակցության ի՞նչ բաժին և մասնավոր առևտուրն ի՞նչ բաժին ունեն: Այդ տեսաժին և մասնավոր առևտուրն ի՞նչ բաժին ունեն: Այդ տեսաժինը, մենք ունենք թվեր՝ մշակված ֆինժոդկոմատի կողմից, կետից, մենք ունենք թվեր՝ մշակված ֆինժոդկոմատի կողմից, վորոնք մի կողմից, բավարար չափով պարզում են պետական և կոոպերատիվ հիմնարկությունների առևտրի դերն ու մասնակցության բաժինը ընդհանուր շրջանառության մեջ, և մյուս կողմից՝ մասնավոր առևտրինը: Մեզ մոտ կան 1924—1925 և 1923 թվերի առաջին կիսամյակների տվյալները: Տոկոսաժին տեսակետից, 1923 թվին, մասնավոր առևտրի մասնակցությունը 67,3% էր. կոոպերատիվ առևտրինը՝ 8,8%, և պետական առևտրինը՝ 23,9%: Ինչպես տեսնում եք, 1923 թվին մեր ընդհանուր շրջանառության մեջ նկատելի յե մասնավոր առևտրի գերիշխումը: 1925 թվին պատկերը սուր կերպով փոխվում է: Մասնավոր առևտուրը յետ է մղված վերջին շաբաթը. ընդհանուր շրջանառության մեջ նրան բաժին է ընկնում 25%: Կոոպերացիայի մասնակցությունը 8,8% -ից հասնում է

մինչև 36,9⁰/₀, իսկ պետական առևտրինը՝ 23,9⁰/₀-ից հասնում է մինչև 38⁰/₀: Այս վերելքի պատճառն այն է, վոր այն ժամանակ, յերբ մասնավոր առևտուրն իր պտույտն այս յերկու տարվա ընթացքում կարողացել է ավելացնել 8 անգամ, կոոպերացիան նույն ժամանակամիջոցում նրան գերազանցելով բացարձակորեն և համեմատական չափով, ավելացել է 84 անգամ, իսկ պետառևտուրը՝ 40 անգամ: Թվերի հետագա վերլուծումը ցույց է տալիս, վոր մեծաքանակ առևտրի խնդրում մասնավոր առևտուրը դուրս է մղված, և նրա բաժինը շրջանառության մեջ կազմում է միայն 3⁰/₀, մինչդեռ պետառևտրինը հասնում է 72⁰/₀-ի և կոոպերացիայինը՝ 25: Մասնավոր մեծաքանակ-հատավաճառ առևտուրը պտույտի մեջ է մտել և ծաղկում է Յերևանից դուրս, գավառական քաղաքներում: Նա, մասնավոր մեծաքանակ-հատավաճառն այնտեղ մի քիչ ավելի յե: Մասնավորի մասնակցությունը 12,5⁰/₀ է, պետառևտրին ընկնում է 59⁰/₀, կոոպերացիային՝ 28,5: Հատավաճառ առևտրում մասնավոր կապիտալը տիրապետում է առևտրական միավորների ամենամեծ մասին: 1949 առևտրական միավորներից նրան բաժին է ընկնում 1670-ը. բայց և այնպես նա կարողացել է կենտրոնացնել շրջանառության միայն 42⁰/₀-ը. 238 կոոպերատիվ միավորները կատարում են մանրավաճառ արժեքների շրջանառության 50⁰/₀-ը, իսկ պետառևտուրը մանրավաճառում աննշան մասնակցություն է ցույց տալիս, ընդամենը 8⁰/₀:

Հատուկ ուշադրություն են արժանի բանվորա-գյուղացիական մասսաների ամենախիտ մասում գտնվող մասնավոր և կոոպերատիվ մանրավաճառի ապպարատները, շրջանառության ստորին ողակները: Այստեղ մենք տեսնում ենք այսպիսի պատկեր. այն ժամանակ, յերբ պետառևտուրն ունի միայն 5 առևտրական միավոր, մանրավաճառ կոոպերատիվն ունի 159, մասնավորը՝ 304. այսինքն, մասնավոր առևտուրը հատավաճառում յերկու անգամ ավելի առևտրական հիմնարկություն ունի, քան կոոպերատիվը: Բայց շրջանառության վերաբերյալ պետք է բոլորովին հակառակը նշել: Ինչքան օրինավոր կոոպերացիան հաջողվել է հաշվառել յենթարկել գյուղացիության մեջ մասնավոր առևտրի

շրջանառությունը, դա արտահայտվում է 26⁰/₀-ով, մինչդեռ կոոպերացիային բաժին է ընկնում 65⁰/₀: Համապատասխան բացարձակ թվերն են՝ 565,7 հազար ռուբլի և 1,443,7 հազար ռուբ.: Բուն Յերևանում կոոպերացիան տիրել է շրջանառության 60⁰/₀-ին, իսկ մասնավորը՝ 40⁰/₀-ին: Մենք հիմա արձանագրում ենք 1923—1926 թվերի պտույտի աճումը: Հանրապետության մասշտաբով դրա միջին աճումը հավասար է 2300⁰/₀-ի, այսինքն, 23 անգամի, կոոպերացիայի պտույտի աճումը հավասար է 8400⁰/₀-ի, մասնավորինը՝ 800⁰/₀-ի, պետառևտրինը՝ 4000-ի: Յերևանում պետական առևտուրը մեծացրել է իր պտույտը 93 անգամ, կոոպերատիվ առևտուրը՝ 111 անգամ, մասնավոր առևտուրը՝ 8 անգամ: Մնացած քաղաքներում և գյուղաքաղաքներում համապատասխան թվերն են՝ 10,57 և 9: Մասնավոր առևտուրը գերազանցում է պետական—կոոպերատիվ առևտուրը իր ցանցի ընդլայնումով. առևտրական միավորների 90,3⁰/₀-ը պատկանում է մասնավոր առևտրին: Պտույտի ապշեցուցիչ աճումը ցույց է տալիս կոոպերացիայի վորոշակի և խոշոր հաջողությունը, հատկապես սպառողական կոոպերացիայի: Թե մեծաքանակ և թե մանրավաճառ առևտրում մեր կոոպերացիան մղում է մասնավոր առևտրականին հետին շարքերը: Մեծաքանակ—հատավաճառ և հատկապես մանրավաճառ առևտրում մեր սպառողական կոոպերացիան հաջողությամբ կատարում է իր հիմնական ֆունկցիաները: Նա ունի բոլոր այն հիմնական արատները, վոր հատուկ են նաև մյուս տեսակի կոոպերացիաներին ամբողջ Միության մեջ. դրանք են՝ կոոպերատիվ ինքնագործունեության, կոոպերատիվ ղեմնկրատիայի և հաշվետվության անբավարար վիճակը: Այս բոլոր ախտերով տառապում է նաև մեր կոոպերացիան:

Հսկայական դեր է խաղում այդ պտույտի մեջ գների տարածումը: Մենք այստեղ վրտ ենք դնում այն բնագավառը, վորը ամենից շատ է հետաքրքրում մեր գյուղացուն, այն բնավառը, վոր մենք ամենից շատ ենք հաշվի առնում առայժմ. դա գների քաղաքականության բարդ բնագավառն է: Այդ իրոք

ամենաբարդ բնագավառն՝ ինչպես խորհրդային իշխանության, այնպես և կոոպերատիվ կազմակերպությունների աշխատանքների ժամանակ: Այստեղ յուրաքանչյուր վրիպումը դառնում է մինուս վոչ միայն մեր կոոպերացիայի, այլ և ամբողջ խորհրդային իշխանության համար. այստեղ փոքրիկ սխալները ցնցում են ամբողջ մեր խորհրդային սիստեմը, յեթե ավելին չասենք. այդ պատճառով մենք պետք է հատկապես մանրակրկիտ վերլուծության յենթարկենք գյուղատնտեսական մթերքների գների տատանումները: Այդ անալիզը կա թե՛ Յերևան քաղաքի մեծ ինդեքսի և թե՛ համահայաստանյան փոքր ինդեքսի վերաբերմամբ: Հատավաճառ մեծ ինդեքսի գները մի շարք տարիներում, հունվարի մեկին Յերևանում հետևյալ պատկերն ունեն.

	1913 թ.	1924 թ.	1925 թ.	1926 թ.
Ընդհանուր. . .	100	288	273	282
Գյուղատնտես. . .	100	159	230	260
Արդյունաբ. . .	100	365	402	296

Յերևան քաղաքում, 1924 թվի հունվարի մեկին ընդհանուր գործածական մթերքների մանրավաճառ գների ինդեքսը 3 անգամ ավելի յե յեղել, քան խաղաղ ժամանակ, ըստվորում այդ տարածվում էր գլխավորապես արդյունաբերական ապրանքների վրա, վորոնց ինդեքսը հավասարվել է 365-ի, իսկ գյուղատնտեսական մթերքներինը՝ 199-ի:

Հետևյալ թվին նկատվում է միքիչ հակառակ պատկեր. ընդհանուր ինդեքսն սկսում է միքիչ պակասել, 1924 թվի 288-ից իջնելով 1925 թվին մինչև 273, այսինքն 5% նրա հետ գուզընթացաբար իջնում են նաև արդյունաբերական ապրանքների գները 1924 թվի 365-ից 1925 թվին մինչև 302, այսինքն, 17%: միաժամանակ շատ բարձրանում են գյուղատնտեսական ապրանքների գները, վորոնց ինդեքսը 1924 թվի 159-ից 1925 թվին հասնում է 230-ի, այսինքն, համարյա 45%: Գյուղատնտեսական մթերքների գների այդ բարձր ինդեքսը 1925 թվի ընթացքում, գարնանից սկսում է իջնել և հոկտեմբերին հասնում է միչև 192-ի, բայց ձմեռային ամիսների սկզբում, այսինքն նոյեմբերին, նորից սկսում է բարձրանալ և 1925

թվի հունվարի մեկին նա հասնում է 260-ի, այսինքն, 1925 թվի հունվարի սահմանից անցնում է 13% -ով:

1925 թվի ձմռան ընթացքում գյուղատնտեսական մթերքների այսչափ թանգանալն ազդում է ընդհանուր ինդեքսի վրա, վորը 1926 թվի հունվարի մեկին, արդյունաբերական ապրանքների գների շարունակական անկման ժամանակ (2% -ով), բարձրանում է 3% -ով և հասնում է 293-ի:

Հատավաճառ ապրանքների գների տատանման նույն պատկերը, միքիչ ավելի սուր կերպով, նկատելի յե նաև մեր հանրապետության գավառական կենտրոններում:

Հայաստանի հատավաճառ ապրանքների գների փոքր ինդեքսը հունվարի մեկին, 15 տեսակ մթերքների վերաբերյալ (Յերևան, Լենինական, Ղարաքիլիսա, Նոր-Բայազետ, Եջմիածին, Մեղրի, Քեչիշքենդ և Գորիս) հետևյալն է.

	1913 թ.	1924 թ.	1925 թ.	25 թվի % -ային հարաբերութ. 24 թվի հետ
Ընդհանուր	100	293	259	12, 6
Գյուղատնտես. 100	137	209		52, 5
Արդյունաբեր. 100	470	311		33, 8

1925 թվի հունվարի մեկի ընդհանուր ինդեքսը, 1924 թվի համեմատությամբ, խաղաղ ժամանակվա գների հանդեպ նույնպես ցածանում է (12,6% -ով), բացառապես արդյունաբերական ապրանքների հաշվին, վորոնց ինդեքսը 1925 թվի հունվարի մեկին 1924 թվի հունվարի մեկի համեմատությամբ ընկնում է 33, 8% -ով, մինչդեռ միևնույն ժամանակ գյուղատնտեսական մթերքների գներն ուժեղ թռիչք են կատարում, վորոնց ինդեքսը 1926 թվին բարձրանում է 12,5% -ով:

Յեզրակացություն.— անցած բյուջետային տարվա վերջից, գյուղատնտեսական մթերքների գները բարձրանում են, իրենց հետ բարձրացնելով ընդհանուր ինդեքսը. միևնույն ժամանակ թույլ կերպով իջնում են արդյունաբերական ապրանքների, գլխավորապես լայն գործածության առարկաների՝ թեյի, շաբարի, լուցկու, աղի և այլն, գները:

Հետևելով գյուղատնտեսութեան և արդյունաբերութեան ինդեքսի տատանումներին, մենք գալիս ենք այն յեզրակացութեան, վոր նրանք ընդհանուր ինդեքսի համեմատութեամբ սեղմըվում են:

Այսպիսով, ընկերներ, մենք տեսնում ենք՝ «մկրատի» բացվածքը, վոր նկատելի յեր մեզ մոտ, ինչպես և ամբողջ Միութեան մեջ, 1924 թվի ընթացքում շարունակաբար սկսում է պակասել: Գյուղատնտեսական մթերքների գները մեզ մոտ բարձրանում են, իսկ արդյունաբերական ապրանքների գները՝ իջնում:

Յես կարծում եմ, վոր թե մեծ ինդեքսի և թե փոքր ինդեքսի համեմատ գների այս տատանումները, ինչպես և գոյութիւն ունեցող պայմանները նկատի ունենալով, գյուղացիները գանգատվելու հիմք չունեն, շուկային վատ դրութիւնից:

Մեր առևտրի շրջանառութեան սահմաններում կարևոր դեր է խաղում արդյունաբերական մթերքների կարգավորված մատակարարումը. բայց, արդյունաբերական մթերքներից գատ, նշանակութիւն ունի նաև հացի կանոնավոր և ժամանակին ներմուծումը:

Մենք, իբրև սպառող հանրապետութիւն, հացի պլանային ներմուծումից մեծ կախում ունենք: Հացը մեր շուկայում վոչ միայն հասարակ ապրանք է, այլ և վերջին հաշիւով մի ֆակտոր, վոր վորոշում է տեղական ծագում ունեցող բոլոր ապրանքների գները: Մեր գյուղատնտեսական բոլոր մթերքների գները կարգավորվում են հացի գնի համեմատ և կախված են Յերևանի շուկայի հացի քանակութիւնից: Յեթե մեզ մոտ բավարար քանակութեամբ հացի պաշար չկա, ապա մենք կարող ենք սպասել բոլոր տեսակի գյուղատնտեսական մթերքների թանկացում: Այդ պետք է նկատի ունենան մեր այն բոլոր պետական և կոոպերատիվ կազմակերպութիւնները, վորոնք զբաղվում են մթերութեան գործով: Այդ հանգամանքի վրա մեզ մոտ ուշադրութիւն դարձվում է: Այն դեպքերում, յերբ պլանային ներմուծումը ժամանակին չի հաշիւվել և հացը անբավարար է չեղել, մենք այդ բացը լցրել ենք ար-

տածրագրային ներմուծումներով, մեր սեփական միջոցներով. այսպես, 1924/25 թվին, յեթե այդ արտածրագրային ներմուծումները չլինեյին, մենք ուղղակի հացի կրիզիսի առաջ կկանգնեյինք:

Մեր կարծիքով, նկատի ունենալով այն բացառիկ կարեւոր նշանակութիւնը, վոր ունի մեր յերկրի համար հացի կանոնավոր մատակարարումը, մեզ պետք է թույլ տրվի միութեանական շուկաներում ոգտվել յեթե վոչ հիմնական մթերողի, գոնե լրացուցիչ մթերողի իրավունքներով: Առանց դրան մենք չենք պատկերացնում մեր յերկրի բնակչութեան հետագա կանոնավոր զարգացումն ու մատակարարումը. դրանից դուրս մենք չենք տեսնում ուրիշ միջոցներ ևս, վոր խթան հանդիսանային մեր գյուղական անտեսութեան հետագա աճման ու զարգացման: Մենք հավատացած ենք, վոր քանի դեռ մեր գյուղացին բավարար չափով չի ապահովված հացով, նա չի ցանկանալ վոչ դաշտային շրջաններում տեխնիկական կուլտուրաների մշակութեան անցնել, վոչ ել լեռնային շրջաններում՝ ալպյան անասնապահութեան ու կաթնատնտեսութեան: Մենք կարծում ենք, վոր նա չի զբաղվիլ բամբակի, ծխախոտի և այլ տեսակի կուլտուրաների մշակութեան գործով, յեթե նա բավարար չափով հացով ապահովված չէ: Մեզ մոտ, բամբակի վերաբերյալ, այդ իրական վտանգը կարծես թե արդեն իսկ նկատելի յէ: Հացի մատակարարման տեսակետից, հատկապես բամբակագործական շրջաններում, պետք է վորոշապես արբանազրել հետևյալը. ժամանակին հաց չհաշիւթելը, վորն այս վերջին յերեք տարիների ընթացքում անընդհատ տեղի չէ ունեցել, պարզորոշ կերպով անդրադարձել է գյուղացիութեան հոգեբանութեան վրա բամբակագործութեան կրճատման ուղղութեամբ:

Յես այստեղ պետք է նախազգուշացնեմ, թե կարող է պատահել այդ վտանգը, վորը մեծանում է արդեն այս վերջին տարիների ընթացքում, իրականութիւն դառնա չեկող տարի, յերբ վոչ միայն վորոգման սիստեմի պակասը, այլև հացի կանոնավոր, իր ժամանակին և վորոշված գներով չմատակարար-

րեն՝ ուղղակի արգելք կհանդիսանան մեր տնտեսութեան զարգացմանը և պատճառ՝ նրա կրճատմանը:

Հացի պլանային ներմուծումն այս տարի իրագործված է $84\frac{0}{100}$ -ով, շաքարինը՝ $61\frac{0}{100}$, մանուֆակտուրայինը՝ $90\frac{0}{100}$: Մեր շուկայում պարզորեն զգացվում է ապրանքային սով:

Թույլ տվեք, ընկերներ, մի յերկու խոսքով կանգ առնել գյուղական հողմ նյութերի մթերման խնդրի վրա: Այդ մթերումը հանդիսանում է մեր առևտրական և արդյունաբերական ձեռնարկութունների (Կաշտրեստ, Արարատ) հիմնական աշխատանքը: Այստեղ պետք է նշել այն նոր յերևույթը, վոր նկատելի է մեզ մոտ ներկայումս. դա մեր հողմ նյութերի մթերման ասպարիզում, Հայաստանից դուրս գտնված մասնավոր առևտրականի ցուցաբերած մեծ մասնակցութունն է: Մեր մթերման շուկան բավականաչափ կազմալուծման է յենթարկվել ինչպես իներցիայով առաջ տարվող սահմանավորված գների քաղաքականութեամբ, նույնպես և շնորհիվ այն սխալների, վոր մենք թույլ ենք տվել իր ժամանակին: Այդպիսի սխալներ տեղի յեն ունեցել մասնավորապես խաղողի վերաբերյալ, վորի համար նշանակված է յեղել մթերման ցածր գին. բացի այդ, միքանի կազմակերպութուններ ժամանակին չեն մաքրել գյուղացիների հաշիվները, ձգձգել են վորդ վճարելը և այլն: Վերոհիշյալին պետք է ավելացնել և անդրկովկասյան և հանրապետական մասշտաբով մթերող օրգանների մրցումը: Շուկան բավականաչափ անկազմակերպ է դարձել, յես չեմ թագցընում ձեզանից, մենք ստիպված պիտի լինենք բավականին մեծ ջանք թափել, վորպեսզի կարողանանք մտցնել նրան պետական կանոնավորման այն հունը, վոր մեզնից պահանջում է խորհրդային իշխանութունը:

Ընկերներ, վորպես յեզրափակում թույլ տվեք կանգ առնել այն հիմնական խնդիրների վրա, վոր կանգնած են մեր առաջ ապրանքային շրջանառութեան տեսակետից: Ամենից առաջ պետք է այդ շրջանառութեան հիմնաքարը համարել գյուղացուն հացով ապահովելը՝ իբր խթան արժեքավոր, բարձր տեխնիկական կուլտուրաների մշակութեան անցնելու, — դաշ-

տային գոտիներում՝ բամբակագործութեան ու այգեգործութեան, մերձլեռնային գոտիներում՝ ծխախոտագործութեան ու շերամապահութեան և լեռնային գոտիներում՝ անասնապահութեան ու կաթնատնտեսութեան:

Յերկրորդ խնդիրը յես համարում եմ ապրանքաբաշխ ցանցի զարգացումը. առաջին հերթին, իհարկե, սպառողական կոոպերացիայի տարածումը. հետո մասնավոր գյուղատնտեսական բազարների ու տոնավաճառների հաստատումը: Ապա մենք գտնում ենք, վոր պետք է կանոնավորապես կազմակերպել գյուղատնտեսական մթերքների և արդյունաբերական հողմ նյութերի ավելցուկների գնումների գործը և պայքար մղել մեր հողմ նյութերի շուկայի անկազմակերպ վիճակի դեմ:

Վերջապես մեր լուծելիք խնդիրների մեջ են մտնում ապրանքային շրջանառութեան վարկերի կազմակերպումը, վոր, ինչպես ասացի, պակասավոր է, Հայաստանի շուկայի տարողուն ճշտումը, օպերացիոն ծրագրների կազմելը և ձևուն, գյուղատնտեսութեան զարգացման շահերին համապատասխանող գներով քաղաքականութուն, վորը, սակայն, համաձայնեցրված պիտի լինի նաև պետական արդյունաբերութեան հետ:

Ահա այն հիմնական խնդիրները, վոր կանգնած են Հայաստանի խորհրդային իշխանութեան առաջ՝ յերկրի ապրանքաշրջանառութեան կանոնավորման բնագավառում:

Թույլ տվեք, ընկերներ, այժմ անցնել մեր տնտեսութեան մյուս խոշոր ճյուղին՝ մեր արդյունաբերութունը: Ներկայինչպես յես ասացի, այդ արդյունաբերութունը ներկայումս շատ աննշան դեր է խաղում: Նա մեզ մոտ թույլ էր զարգացած նաև պատերազմից առաջ, մանավանդ վոր նա այն ժամանակ կրում էր համարյա բացառապես տնայնագործական-արհեստային բնույթ: Իսկ իմպերիալիստական և քաղաքացիական պատերազմների ժամանակ՝ նա իսպառ ավերվեց և համարյա վոչնչացավ: Հայաստանի խորհրդայնացումից հետո արդյունաբերութունն սկսեց վերակենդանանալ և նոր ուղի դեռնելի վրա կանգնել: Մեր արդյունաբերութեան գլխավոր ճյուղերը կենտրոնացած են պետական կազմակերպութուն-

ների ձեռք (Ժողատնտեսորհ, Հայբամբակ և այլն): Արդյունաբերութեան այդ մասն ունի կազմակերպված և տեխնիկապես սարքավորված բնույթ, իսկ մասնավոր արդյունաբերութիւնը շարունակում է կրել բացառապես տնայնագործական-արհեստային բնույթ:

Համաձայն 1923 թվի մալիս ամսի ցուցակագրման, Հայաստանի քաղաքներում, գյուղաքաղաքներում և գործարանային ավաններում կային.

	Ձեռնարկութիւններ թիւը		Արդյունաբերական ձեռնարկութիւններում զբաղվողների թիւը		Մերենայական շարժիչների զորութիւնը հաշվածու ուժով		Ընդհանուր արդյունքների գինը վոսկի ոտքիներով	
	հասցածակի	իսկողնային	հասցածակի	իսկողնային	հասցածակի	իսկողնային	հասցածակի	իսկողնային
Պետական և կոոպերատիվ	155	11,0	1580	44,0	4229	91,5	164,400	71,5
Մասնավոր	1221	89,0	1991	56,0	392	8,5	64,470	28,5
Ամբողջը	1376	100	3571	100	4621	100	229,870	100

Արդյուսակից յերևում է, վոր ընդհանուր քանակից ազգայնացրած արդյունաբերութեանը բաժին է ընկնում աշխատող ուժի 44⁰/₀-ը, ընդհանուր արդյունքների 71,5⁰/₀-ը և մեքենայական շարժիչների ուժի 91,5⁰/₀-ը: Թվածս տարրերը հանդիսանում են արդյունաբերութեան գլխավոր ֆակտորները:

1923/24 բյուջետային տարում մեր գլխավոր արդյունաբերական ձեռնարկութիւններին 19-ի մեջ, վոր մեր չերկրի անտեսական կյանքում կարևոր դեր են խաղում և հանդիսանում մեր արդյունաբերութեան գլխավոր կենտրոնները, մենք ունենք միջին թվով տարեկան 775 բանվոր, այդ ձեռնարկութիւնների ընդհանուր արդյունքների արժեքը 3,583,696 չերվոն ուրբլու յե հավասար: Այդ գումարի խոշոր բաժինն ընկնում է բամբակագործ արդյունաբերութեանը, վոր հավասար է

1,305,666 ուրբլու կամ ընդհանուր արդյունքների արժեքի 36,4⁰/₀-ին. չերկրորդ տեղը բռնում է գինու, սպիրտի և կոնյակի արտադրութիւնը (815,049 ուրբլի կամ ընդհանուր արդյունքների 22,7⁰/₀-ը): 1924/25 թվին 26 արդյունաբերական ձեռնարկութիւններում բանվորների թիւը հասնում է մինչև 1772 մարդու (800 մարդուց ավելին զբաղված էր միայն պղնձի արդյունաբերութեան մեջ, իսկ ընդհանուր արդյունքների արժեքը հավասարվում է 8,752,062 ուրբլու: Արդյունաբերութեան առանձին ճյուղերի վերաբերյալ այդ գումարը տոկոսային հարաբերութեամբ բաժանվում է հետևյալ ձևով.—

Բամբակագործ արտադրութիւն	44,0 ⁰ / ₀
Գինու, սպիրտի և կոնյակի արտադրութիւն	22,5 ⁰ / ₀
Պղնձի արդյունաբերութիւն	8,8 ⁰ / ₀
Կաշու արտադրութիւն	5,2 ⁰ / ₀
Պղիզրաֆիական	5,1 ⁰ / ₀
Մյուսները	14,4 ⁰ / ₀

Պետութիւնը մտահոգված է մեր արդյունաբերութեան ընդարձակմամբ. կառուցվում են մի շարք խոշոր արդյունաբերական գործարաններ, ինչպես Յերևանի և Լենինականի հիդրո-էլեկտրակայանները, տեքստիլ գործարանը, ձիթահանսպանի գործարանը, մի ամբողջ շարք պանրագործարաններ և այլն: Այս գործարանները մեր յերկրի անտեսական կյանքի վերականգնման գործում մեծ դեր են խաղալու:

Այսպիսով, չնայած վոր մասնավոր ձեռնարկութիւններն իրենց թվով գերիշխող են հանդիսանում պետարդյունաբերութեան հանդեպ, սակայն պետական արդյունաբերութեան գերիշխումը մասնավորի վրա՝ վոչ մի կասկածի տեղիք չի տալիս: Մեր պետական արդյունաբերութեան գլխավոր ճյուղը, ներկայումս հանդիսանում է բամբակի արդյունաբերութիւնը, ապա պղնձահալ արդյունաբերութիւնը (Ալանվերդի, Ղաթար), ապա պղնձահալ արտադրութիւնը (Արարատ), կաշվեղենի արդյունաբերութիւնը և մի շարք ուրիշ ձեռնարկութիւններ և գործարաններ, վոր շինվում են և դեռ պիտի շինվեն: Մենք գործարաններ, վոր շինվում են և գեռ պիտի շինվեն: Մենք գտնվում ենք նախապատրաստութիւնների և վերականգնման

ների շրջանում: Որինակ՝ մեր պղնձահալ արդյունաբերության բնագավառում ծրագրված է գործի գցել այն գործարանները, վորոնք կամ դադարած էյին, կամ հարմարեցրած կողմնակի մթերքներ արտադրելու: 1924—1925 թվին մենք նրանց դրինք արտադրողականության կատարյալ վերականգնման պայմանների մեջ, և նրանք արդեն կարող էյին վերադառնալ իրենց հիմնական արտադրությանը՝ պղինձ հալելուն: Այլահվերդու գործարանում, տեղ-տեղ արդեն ձեռնամուխ ենք յեղել շահագործական աշխատանքներին (Շամբուլաղյան հանքավայրեր): Մեր 1925/26 թվի արտադրական ծրագիրն է՝ 19,000 փուլ կարբիտ, 46,000 փուլ կարմիր պղինձ: Յեռամյա ծրագրի համաձայն, վերականգնման և սարքավորման համար բաց է թողնվում 13 միլիոն ռուբլի: Այստեղի գործարաններն ու հանքերն ունեն խոշոր նշանակություն ամբողջ Խ.Ս.Հ.Մ. արդյունաբերության համար: 1924—1925 թվի արտադրական ծրագիրն էր՝ 200,000 փ. հանքանյութի արդյունահանություն, 40,000 փուլ հալած պղինձ. արդյունահանված է 88,000 փուլ հանքանյութ, հալված է 30,000 փուլ կարմիր պղինձ: 1925/26 թվի արտադրական ծրագիրն է՝ 1,050,000 փուլ հանքանյութ, 150,000 փ. կարմիր պղինձ, այսինքն մեկուկես անգամ ավելի նախապատերազմյան պղնձի մշակությունից (90,000 փուլ):

Մեր բամբակի արդյունաբերությունը, վորը նոր-նոր է առաջ գալիս իբրև իսկական արդյունաբերություն և վոչ տնայնագործություն, ներկայումս բավականին մեծ դեր է խաղում մեր բամբակի մշակման գործում իր չերեք գործարաններով, վորոնք արտադրում են ամսական 196,5 հազար փուլ:

Պատերազմից առաջ Հայաստանում նախնական-տնայնագործական բամբակագործ գործարաններ կային համարյա ամեն մի խոշոր գյուղում: Այդ գործարանների ընդհանուր թիվը Յերևանի նահանգում հավասարվում էր 355-ի, վորոնցից 193-ն աշխատում էյին ջրով և ձիով, և միայն 162-ն էր մեքենայական: Յուրաքանչյուր գործարանի արտադրողականությունն ամբողջ սեզոնի ընթացքում միջին թվով 6—7 հազար փուլ էր:

Ներկայումս, բամբակագործ արդյունաբերությունն ամբողջովին ծանրանում է չերեք նոր սարքավորված գործարանների վրա, վորոնք ունեն 16 ջին, 1220 սղոց, 290 ուժ ներկայացնող շարժիչներ, և վորոնց արտադրողականությունն է ամսական 196,5 հազար փուլ:

Բամբակի արդյունաբերության վերաբերյալ մեր բռնած ուղղությունն ընդառաջ է գնում այն քաղաքականությանը, վորը տանում է Միությունը, այսինքն՝ մոտեցնել գյուղատնտեսական հողի նյութերի վերամշակումն այդ հողի նյութերի աղբյուրներին: Մենք գտնում ենք, վոր մեր բամբակի արդյունաբերությունն ունի այդ հնարավորությունը:

Մենք այստեղ ծրագրում ենք վոչ միայն բամբակի զրման գործն ամբողջովին մեր ձեռքն առնել, այլև մտածում ենք վորոչ չափով տեքստիլ արդյունաբերություն հիմնել: Այստեղի մեզ մոտ ավարտվում է տեքստիլ գործարանի կառուցումը, վորն ունենալու է 20.000 իլիկ: Կառուցման ժամանակ նկատի է առնված նրա հետագա ընդարձակումը: Պետք է միաժամանակ վերականգնվի նաև կտավի արտադրությունը: Մեր ծրագրում կա նաև գունավոր չթի գործարանի կառուցումը: Կողմնակի մթերքների արտադրությունը, ինչպես յուղացումը: Կողմնակի մթերքների արտադրությունը, մենք մտածում ենք գործությունն ու ոճառագործությունը, մենք մտածում ենք այստեղ հասցնել այնպիսի չափերի, վոր մեր արդյունաբերության լուրջ ձյուղերից մեկը դառնա այն:

Ինչ վերաբերում է գինու և կոնյակի արտադրությանը, պետք է ասել, վոր այդ գործը մեզ մոտ դրված է ամուր հիմքերի վրա, և մենք կարծում ենք, վոր չենք դուրս գա այն խոշոր արտադրության ունեցից, վորով գնում է Արարատ գործարանը:

Ընկերներ, արդյունաբերության բնագավառում ներկայումս մեր առաջ կանգնած է մի շատ խոշոր խնդիր, վոր կոչված է հագեցնելու ներկայումս սուր կերպով զգացվող մեր կուլտուրական ծարավը:

Մեր կուլտուրական զարգացման ընթացքում մենք հենվում ենք հետամնաց պոլիգրաֆիական տեխնիկայի վրա: Այն

ամենը, ինչ մենք կարող եյինք անել այստեղ, պետք է պահանջեր մեզնից կանոնավոր, տեխնիկայի վերջին խոսքին համապատասխան լավ կազմակերպված մեծ տպարան: Մենք կարծում ենք, վոր այդ խնդիրը մենք պետք է կարողանանք իրագործել առանց վորևէ կողմնակի աջակցութեան, միայն Հայաստանի ուժերով:

Իրան հարակից նկատի ունենալով նորահաս յերիտասարդ բանվորների խոշոր կազրի հանդես գալը, մենք կարծում ենք, վոր մեր ամբողջ արդյունաբերութեան և ամբողջ մեր տնտեսութեան հետագա զարգացման համար մեզ անհրաժեշտ է առաջին հերթին ունենալ մի խոշոր մեխանիկական գործարան: Նրա ծրագիրն արդեն կազմված է, գազգյահներն ստացված են, և այս տարի մենք մտածում ենք կառուցել նոր շենք ու ձեռնամուխ լինել աշխատանքներին:

Բայց այդ ամբողջ գործի ընթացքում մենք բոլորովին սուպասելի կերպով հանդիպում ենք մի շարք խոչընդոտների և զգում ենք վորակյալ բանվոր ուժերի պակասը: Յերեկ վիճաբանությունների ժամանակ ընկեր Հովսեփյանը հանդես յեկավ և մատնանշեց այն գործազրկությունը, վորը նկատելի յե վոչ վորակյալ աշխատավոր ուժերի մեջ: Յես չեմ ուզում վոչինչ ավելացնել նրա այդ ընութագրութեանը: Իրանք մեծ մասամբ վոչ վորակյալ բանվորներ են, զրանք նույնիսկ բանվորներ ել չեն, այլ գրասենեկային աշխատավորներ. բայց կան նրանց մեջ նաև սևաշխատ բանվորներ և այլն: Իսկ վորակյալ բանվորների մեջ գործազրկություն ամենևին չկա: Իրենց վորակյալ բանվոր անվանող գործազուրկների վորակումը մեծ կասկածի տակ է, բանի վոր նրանց վորակյալ լինելը վոչ մի հիմնարկութեան մեջ ստուգման չի յենթարկված: Գալիս է մի բանվոր և հայտնում է, վոր ինքը մոնտյոր է, բայց բանից դուրս է գալիս, վոր նա բոլորովին ել մոնտյոր չէ և այդ գործում վոչինչ ել չի հասկանում: Յեթե մենք ցանկանում ենք անցկացնել արդյունաբերական ոջախներ հաստատելու մեր այն պիծը, վորի մասին յես խոսեցի, ապա պետք է լուրջ մտածել վորակյալ ուժեր ձեռք բերելու մասին և նկատի ունենալով

այդպիսի բանվոր ուժերի պակասը, պետք է վորոշակի կերպով մեր կուլտուր-կրթական քաղաքականութեանը տալ պրոֆտեխնիկական թեքում: Յես արդեն ասացի, թե ինչպես են մեր աշխատող բանվոր ուժերը, վորոնց մեծ մասը կազմակերպված է արհեստակցական միությունների մեջ, բաշխվում արտադրական և վոչ արտադրական խմբերի միջև: Ամբողջացման համար բերում եմ զբաղված բանվոր ուժերի բաշխման հետևյալ աղյուսակն ըստ ձեռնարկությունների և հիմնարկությունների, ըստ աշխատանքի կատեգորիաների և ըստ արհմիութենական խմբերի բանվորական ուժերի թվի:

I. Արդյունաբերական խումբ	Զբաղված բանվորական ուժերի ընդհանուր թիվը	Վ օ ր ո ն ց թ վ ու մ		
		Բանվորներ	Ծառայողներ	Ստորին ծառայողներ
1. Հանքագործ բանվոր.	1491	1275	128	88
2. Կաշեգործներ	413	360	40	13
3. Մետաղագործներ	247	217	21	9
4. Տպագրիչներ	327	272	28	17
5. Մանդագործներ	1354	1059	167	138
6. Կառուցողներ	3336	3066	233	37
7. Մանածագործներ	677	453	177	47
8. Կարողներ	200	192	8	0
Ընդամենը	8055	6904	802	349
II Խումբ Փոխադրություն և կապ	4194	3007	1187	
III Խումբ Հողանտառ	1678	693	985	
IV Խումբ Կոմմունալ-տնտեսութ.	962	606	456	
V Խումբ Հիմնարկությունների և գործատուների. բանվ.	10,032	515	9617	
Ընդամենն ամբողջ Հայաստանում	24,921	11,625	12,957	349

Այստեղ նկատելի յե հիմնարկութիւններում ծառայողներէ թվի գերազանցումն արտադրական բանվորներէ թվից: Այստեղ յերկու խմբերի աճումն եւ վորոշակի կերպով զուգահեռաբար ե ընթանում, ըստ վորում, հիմնարկութիւններում ծառայողներէ թվի գերակշռումը մնում ե համարյա նույնը: Ահա մեր զբաղված բանվորական ուժի բնութագիրը, վորը յես կարողացա տալ մեր տրամադրութեան տակ գտնված նյութերի հիման վրա:

Թույլ տվեք այժմ անցնել իմ զեկուցման վերջին մասին, մեր կուտուրական ֆրոնտին: Այստեղ մեր առաջ կանգնած ե այն խոշոր խնդիրը, վորը արված ե Ընկեր Լենինի կողմից: Այդ խնդիրը վորոշ կուտուրական հեղափոխութիւնն ե. բայց մենք այդ կուտուրական հեղափոխութիւնը չենք կարող անցկացնել, յեթե չստեղծենք վորոշ ո՛ջախներ, վորտեղ կկարողանայինք հավաքել այդ կուտուրայի փորձերը, ե յերկրորդ, յեթե մենք կուտուրան անցկացնելու համար չենք ստեղծի գյուղական ստորին շերտերի ե աշխատավորութեան համար բավականաչափ ընդարձակ մի ցանց:

Այդ տեսակետից, ընկերներ, թույլ տվեք կանգ առնել ամենից առաջ այն հիմնարկութիւններէ ցանցի վրա, վորտեղ կենտրոնանում ե մեր նյութական ե հոգեկան կուտուրան ե ստեղծվում բազա ազգային կուտուրայի համար: Այդ հանրաչին գրադարանը, գրապալատը ե գիտական ինստիտուտն են, հիմնարկներ, վորոնց ծանոթ չեյին դաշնակները, վոր հպարտանում են ե հպարտանում եյին իրենց կուտուրական աշխատանքով, ազգային կուտուրական արտում կատարած իրենց մեծ աշխատանքով: Այս մեկ. մյուս կողմից, մեր բանվոր-գյուղացիական մասսաներն անցնում են մեր կուտուր-կրթական ապարատներով: Արտադրողական կրթութեան ասպարիզում մենք չենք կարողացել հայտնաբերել բավարար չափով գործունեյութիւն, բայց, համենայն դեպս, այստեղ մենք ունենք վորոշ նվաճում: Իսկ սոցիալական, դաստիարակութեան բնագավառում, հասունացող սերնդին դեպի խորհրդային սոցիալական դաստիարակութեան հիմնարկները գրավելու ասպարի-

զում՝ շատ բան ե արված: Մեր աշխատանքային դպրոցներն այդ տեսակետից անում են իրենց առաջին անհամարձակ քայլերը: Մեզ մոտ տեղի յե ունենում ուսուցչութեան վերապատ-րաստումը:

Քանակի տեսակետից մեր աճումը հետեյալ պատկերն ե ներկայացնում. 1914 թվի համեմատութեամբ, մեր դպրոցական ցանցի ընդարձակումը հավասար եր $173,76\%$ -ի: Այդ տեսակետից մեր առաջնութիւնը դաշնակների համեմատութեամբ ակներե ե, քանի վոր նրանք այդ բնագավառում խելոք են գտնվել ցարիզմից ել յետ գնալ:

1913—1914 թվին 67 քառակուսի կիլոմետրին ընկնում եր մի դպրոց, իսկ մեր որով, 1924 թվին, 40 քառակուսի կիլոմետրին ե ընկնում մի դպրոց, այսինքն՝ դպրոցական ցանցն ավելի բան մեկ ու կես անգամ ընդարձակվել ե: Յարական ավելի բան մեկ ու կես անգամ ընդարձակվել ե: Յարական կառավարութեան ժամանակ մեկ գյուղական դպրոցն ընկնում եր 67 քառակուսի կիլոմետրին, դաշնակների ժամանակ՝ 87,44 67 քառակուսի կիլոմետրին, իսկ այժմ՝ 44,6 քառակուսի կիլո-քառակուսի կիլոմետրին, իսկ այժմ՝ 44,6 քառակուսի կիլո-մետրին: 1000 բնակչից դպրոց եր հաճախում 1913 թվին՝ 30 հոգի, 1920 թվին՝ 41 հոգի, իսկ 1924—1925 թվին՝ 88 հոգի: Մի ուսուցիչն ընկնում եր, 33 աշակերտի՝ ցարական կառավարութեան ժամանակ, 33 աշակերտի՝ 1919/20 թվին ե 36,89 վարութեան ժամանակ: Այսպիսով ուսուցիչների ծանրաշակերտի մեր ժամանակ: Այսպիսով ուսուցիչների ծանրաբեռնումը ներկայումս մեզ մոտ ավելի յե, քան ցարական կառավարութեան ե դաշնակների ժամանակ: Մի դպրոցի շառավիղը ցարական կառավարութեան ժամանակ հավասար եր 4,94-ի, դաշնակների ժամանակ՝ 5,57-ի ե հիմա՝ 3,76-ի:

Կուտուր-կրթական աշխատանքների հարցում, հսկայական նշանակութիւն ունի ազգային փոքրամասնութիւններին այդ կուտուրական աշխատանքների մեջ գրավելու մեր քաղաքականութիւնը:

Այստեղ այն շրջանն ե, վորտեղ գյուղական ստորին շերտերը հատկապես ավելի շահագրգռութիւն են ցույց տալիս, վորտեղ վորոշակի գոյութիւն ունի նախանձախնդրութիւն: Մենք այդ գիտեյինք: Մենք այդ շատ լավ նախատեսել եյինք,

և հենց սկզբից ևեթ վարել ենք այնպիսի քաղաքականություն, վոր վոչ մի տեղիք չտանք զանազան տարածաշրջաններին և դատապարտություններին և հատկապես նախանձություններին: Մենք գտնում ենք, վոր մեր Լուսժողովոմատի բռնած քաղաքականությունն զիժը չեղել է կատարելապես ուղիղ և միանգամայն գոհացուցիչ: Թույլ տվեք հաշտարարել 1925 թվի սկզբի և վերջի թվերը. դրանք ազգային փոքրամասնությունների դպրոցական ցանցի հետևյալ պատկերն են ապրիս.

	1925 թվի սկզբում.		1925 թվի վերջում.	
Թուրքական դպրոցներ	65	2735 խմբով	91	3693 խմբով
Ռուսական	»	25 1529	»	25 1793
Յեզդիական	»	4 150	»	10 305
Հունական	»	4 227	»	4 344
Ասորական	»	4 193	»	5 263
Լիկկայաներ	49			

Ինքներդ յեզրակացրեք: Հիմա բերում եմ թվերի յերեք շարք: Առաջին շարքը ցույց է տալիս մեր Հանրապետություն մեջ ապրող ազգությունների տոկոսային հարաբերությունը. յերկրորդ շարքը՝ զանազան ազգությունների սովորողների տոկոսային հարաբերությունն ամբողջ Հանրապետության սովորողների ընդհանուր թվի համեմատությամբ և վերջապես յերրորդ շարքն ասում է, թե յուրաքանչյուր ազգության մեջ քանի հոգու մի դպրոց է ընկնում.

Ազգությունների տոկոսային հարաբերությունը	Հայ.	Թուրք.	Ռուս.	Յեզդի.	Հույն.	Ասորի.	Ամբ.
Սովորողների տոկոսային հարաբերությունը	89,98	9,8	2,45	1,02	0,33	0,28	100
Քանի մարդուն ընկնում է մի դպրոց	1279	967	908	842	749	527	1217

Այստեղ պետք է ընդգծել, վոր Թուրքական լեզվով սովորողների տոկոսային հարաբերությունը շատ բանով յետ է

մնում բնակչության ընդհանուր թվի տոկոսային հարաբերություններից: Թուրքական դպրոցների զարգացման տեսակետից՝ դա մի խոշոր բաց է Թուրք բնակչության համար, վոր իր գրագիտությունը հայերից և ռուսներից ավելի հետամնաց է: Թույլ տվեք պարզել, թե այդ ինչից է առաջ գալիս: Մենք նոր Թուրքական դպրոցներ բաց անելու հնարավորությունից զրկված ենք, վորովհետև շունենք Թուրքական լեզուն ավանդող Թուրք դասատուներ. այդ բացը մեզ մոտ հատկապես զգալի յե: Չնայած այն հանգամանքին, վոր մենք շատ անգամ ենք դիմել Ադրբեյջանին թե Լուսժողովոմատի և թե այլ գծերով, վորպեսզի բավարար չափով մեզ ուսուցիչներ մատակարարեն, բայց մինչև այժմ ել ուսուցիչներ մենք չենք ստացել: Այնտեղ նույնպես ուսուցիչների պակասն զգալի յե, ընկերներ այդ պատճառով Թուրքական մի շարք գյուղերում դասավանդում են Թուրքական լեզուն իմացող հայերը: Բայց յեթե վերցնենք մյուս թվաշարքը՝ քանի մարդուն է ընկնում մի դպրոց, ապա այստեղ մենք կստանանք բոլորովին տարբեր փոխհարաբերություն: Մի դպրոց է ընկնում 1279 հայի, 967 թուրքի, 908 ռուսի, 842 յեզդու, 749 քրդի և 527 ասորու, միջին թվով 1217 մարդու. ստացվում է բնակչության թվի համեմատությամբ կանոնավորապես պակասող մի թվաշարք:

Մեր կուլտուրական աշխատանքներին շատ մոտ է կանգնած Արդժողովոմատը, հատկապես վերջին տարում, յերբ նա իր գործունեության կենտրոնական կետը դարձրեց հեղափոխական ուղիականության անցկացնելը: Դեպի այդ բնագավառն է զրավվում աշխատավորական լայն մասսան և այնտեղ դաստիարակվում է գիտակցական վերաբերմունք դեպի խորհրդային որենքները: Այստեղ յես պետք է առանձին հպարտություն հայտարարեմ, վոր մեր դատարաններն ազնիվ դատարաններ են: Չնայած բոլոր փորձերին, այս բնագավառում գտնել մի այնպիսի բան, վոր կարողանար սովեր ձգել մեր դատարանների ազնվության վրա, վորևե բան գտնել չի հաջողվել: Յերբ մեր պատասխանատու աշխատավորները գյուղերը քննության են գնում, գյուղացիները կաշառակերություն, կողմ-

նապահության վրա և այլն, չեն գանգատվում: Կարող է պատահել, վոր այդպիսի դեպքեր տեղի յեն ունենում, իբրև բացառիկ յերևույթներ, բայց գանգատներ չկան: Մեր դատարանների վիճակը կախված է տեղական բյուջեներից. ինչ չափով այդ դատարանների պահպանության գործը հանձնված է տեղական բյուջեներին, և ինչ չափով տեղական բյուջեները դեֆիցիտային են և դեռ մի շարք տարիների ընթացքում այդպես էլ լինելու չեն, մենք անկարող պիտի լինենք բավարար չափով ընդարձակել ժողովրդական դատարանների ցանցը:

Արդարադատության բնագավառում հատկապես աչքի դարնող հանգամանքներ են մեր գավառական շրջիկ նստաշրջանների և ցուցադրական պրոցեսների փորձերը, վոր արդեն հաճախ կիրառվում են: Գլխավոր դատարանը, այս վերջին տարվա ընթացքում, իր գործերի 60% -ը քննել է այդ նստաշրջաններում, իսկ ժողդատարանը՝ 20% -ը: Իսկապես վոր աշխատանքի այդ մեթոդը պետք է ուղիղը համարել: Դատախազության վրա պարտավորություն է դրվում յուրաքանչյուր ամիս 10-15 որ պարբերաբար շրջագայություններ կատարել գավառակների կենտրոնական գյուղերը՝ ծանոթանալու շրջգործկոմների և գյուղխորհուրդների վորոշումներին՝ նրանց հեղափոխական որինականության տեսակետից, տեղերում գանգատներ ընդունել, գրույցներ կազմակերպել, խորհրդային իրավունքի և որենքների մասին դասախոսություններ կազմակերպել և այլն:

Յես կասմանափակվեմ մեր կուլտուրական աշխատանքների այս կողմի մասին հաղորդած տեղեկություններով, վորպեսզի անցնեմ կուլտուրական աշխատանքների վերջին բաժնին, առողջապահությանը:

Յեթե Հայաստանում վորևե բան գյուղացիության աչքին ընկնում է, ապա այդ առողջապահության ասպարիզում գյուղացիությանը հասցրած մեր այժմյան ոգնությունն է: Յերբեք, վոչ մի կառավարության որով, նախկին Յերևանի նահանգի տերրիտորիայի վրա չի չեղել բժշկական և պրոֆիլակտիկական (նախազգուշական) հիմնարկությունների այնպիսի մի ցանց, ինչպիսին գոյություն ունի այժմ: Յերբեք, վոչ մի ժամանակ, սոցիալական այնպիսի շարիքներ, ինչպես մալարիան, վեներա-

կան հիվանդություններն ու թոքախտը, չեն ունեցել պայքարի այնպիսի ընդարձակ միջոցներ, ինչպես այժմ, և վոչ միայն պայքարի, այլև լուրջ ու մանրակրկիտ ուսումնասիրության: Յերբեք Հայաստանի բաղադրացիներն ու գյուղացիներն իրենց տերրիտորիայի վրա չեյին կարող ստանալ այն չափով վորակյալ բժշկական ոգնություն, ինչ չափով ստանում են այժմ: Բայց և այնպես, մենք դեռ հեռու յենք, շատ հեռու այն դրությունից, յերբ հնարավորություն կունենանք գյուղացիությանը տալ այն բոլորը, ինչ անհրաժեշտ է, և ինչ նա իրավամբ պահանջում է իր հարազատ կառավարությունից: Այս ասպարիզում Առժողկոմատի համար դեռ շոշափված շատ անկյուններ կան, վոր պահանջում են մի շարք տարիների համառ աշխատանք: Այս տեսակետից Հայաստանի Համալսարանի բժշկական ֆակուլտետը հանդիսանում է մեր խոշորագույն նվաճումը:

Յեթե դուք չերկար եք կանգ առնելու Լենինականում, ապա յես կխնդրեյի ձեզ դիտել այդ՝ համեմատաբար վոչ շատ խոշոր գավառական կենտրոնի բժշկական հիմնարկությունները, հատկապես նրա կնաբուժական (гинекологическую) հիվանդանոցը, վորը կարող եր դառնալ մեր անդրկովկասյան վորևե Հանրապետության համալսարանի կնաբուժական կլինիկան:

Հատուկ ուշադրություն պիտի դարձնել մեր կուլտուրային շինարարության վրա: Պետք է ասել, վոր թեև Հայաստանի կուլտուրային հնարավորությունները տեղի չեն տալիս վրաստանի կուլտուրային հնարավորություններին, բայց և այնպես նրանք այնպիսի արժեքավոր մեծություն են ներկայացնում, վոր անհրաժեշտ է այդ հարցերով շատ լուրջ կերպացնում, վոր անհրաժեշտ է ուսումնասիրված կուլտուրային պով զբաղվել: Մեր կողմից չուսումնասիրված կուլտուրային հնարավորությունների, և հատկապես մեր հանքային հարստությունների ու բուժիչ աղբյուրների մասին յես պետք է ասեմ, վոր նախնական ուսումնասիրության արդյունքները մեր առաջ բաց են անում շատ լայն հեռանկարներ. շատ տեսակետներից բաց են անում շատ լայն հեռանկարներ. շատ տեսակետներից Հայաստանը կարող է դառնալ մեր Անդրկովկասի համար կուլտուրային ամենակարևոր շրջաններից մեկը, գուցե նաև մեր ամբողջ Միության համար, քանի վոր ժամանակի ընթացքում

մեր աշխատավորութեան հոսանքը դեպի այդ կուրորտային տեղերը պետք է ուժեղանա, և քանի վոր խորհրդային իշխանութեան հոգատարութեան կենտրոնը կազմելու յեն վոչ թե վերին շերտերը, այլ բնակչութեան աշխատավորական լայն մասսաները: Կուրորտային պահանջներն ամբողջ Միութեան մեջ տարեցտարի մեծանում են, վորովհետև աշխատավորական լայն մասսաների հոսանքը գնալով ավելի յե ուժեղանում. և հենց այդ տեսակետից է, վոր պետք է ոգտագործել մեզ մոտ յեղած բոլոր հնարավորութիւնները:

Մենք կարծում ենք, վոր այդ ուղղութեամբ մենք կանենք այն ամենը, ինչ մեզնից կախված է, և վստահ ենք, վոր մեզ ամենալայն աշակցութիւնն ցուց կարվի խորհրդային բարձր որդանների կողմից:

Ընկերներ, յես աշխատեցի ձեր առաջ պարգել մեր տընտեսական, կուլտուրական և քաղաքական նվաճումների պատկերը: Յես աշխատեցի այդ անել վոչ պաշտոնական լավատեսութեամբ, վորը յերբեք չպիտի լինի և վայել ել չե մեզ ներկա պարագաներում: Իմ ցանկութիւնն էր ձեր առաջ պարգել վոչ միայն մեր նվաճումների պատկերը, այլև ձեր ուշադրութիւնը հրավիրել մեր բոլոր ղեֆեկտների և մեր աշխատանքի պակասավոր կողմերի վրա:

Յես յենթադրում եմ, վոր մեր տնտեսութեան վերականգնումն թափն ուժեղացնելը, գյուղական տնտեսութեան արտադրողական ուժերի բարձրացման և աճեցման հիմնական գիծը, չայստանում արդյունաբերական ոջախներ զարգացնելու նոր կուրսը, պետական-կոոպերատիվ որդանների կողմից գյուղական հում նյութերի ընդգրկման և մթերման կուրսը, մեր յերկրի վոռոգման սիստեմի և ելեկտրիֆիկացիայի կուրսը, դյուղական տնտեսութեան ինտենսիֆիկացիայի, կոոպերացման և ինդուստրիալիզացիայի կուրսը, վորակցալ բանվորական ուժեր պատրաստելու կուրսը, կուլտուրական հեղափոխութեան կուրսը, — անհ հենց սրանք են այն բոլորը, ինչ անհրաժեշտ է անել խորհրդային յերկրում: Թե ինչ ուղղութեամբ պիտի ընթանա մեր հետագա գործունեութիւնը, դա կախված կլինի այն գնահատականից, վորը դուք կտայիք մեր աշխատանքին:

մեր
տեր
նու
վե

ԳԻՆԸ 30 Կ.

« Ազգային գրադարան »

NL0217766

40.309